

MATEUSZ SOKULSKI

Uniwersytet Śląski

ORCID: 0000-0003-1204-429X

REAKCJE SPOŁECZEŃSTWA JUGOSŁOWIAŃSKIEGO NA POWSTANIE I ROZWÓJ SOLIDARNOŚCI 1980–1981

JUGOSŁAWIA POCZĄTKU LAT OSIEMDZIESIĄTYCH. CZAS PRZEMIAN

Początek lat osiemdziesiątych XX w. w Jugosławii był momentem przełomowym dla rozwoju wieloetnicznego państwa. W maju 1980 r. zmarł Josip Broz Tito, a tym samym kraj utracił niekwestionowanego przywódcę. Zapisy konstytucyjne z 1974 r. wprowadzały zmiany, które miały przygotować państwo w okresie funkcjonowania po śmierci jego lidera. Jak konstatuje Sabina Ramet, sensem przeobrażeń w zamyśle ideologów jugosłowiańskich było zapewnienie ciągłości monopolu partii komunistycznej – Związku Komunistów Jugosławii oraz stworzenie mechanizmów, które gwarantowałyby poczucie równoprawności wszystkim grupom etnicznym w ramach zamieszkałych przez nie republik i okręgów autonomicznych¹. Tym samym, jak przekonuje badaczka, chodziło o to, by przy utrzymaniu systemu monopartyjnego wprowadzić mechanizmy równowagi, które zapobiegłyby konfliktowi partykularnych interesów republik w wielonarodowym państwie federacyjnym. Ramet wspomina, że paradoks polegał na wprowadzeniu „demokratyzacji partii” i „pluralizmu regionalnego” w postaci równoprawności republik zamiast demokracji partyjnej i pluralizmu politycznego. Coraz wyraźniejsze były też podziały w samej ZKJ między zwolennikami rozwiązań w duchu ideologii komunistycznej i tymi, którzy widzieli potrzebę rzeczywistego wprowadzania mechanizmów demokratycznych, choć bez naruszania monopolu politycznego ZKJ, zwanych przez historyka Dejana Jovicia

¹ W ramach Jugosławii wyodrębnić można sześć republik: Serbię, Chorwację, Słowenię, Bośnię i Hercegowinę, Czarnogórę i Macedonię. Status okręgów autonomicznych miały natomiast Kosowo oraz Wojwodina.

„pragmatykami”². W obliczu braku przywódcy jugosłowiańska scena polityczna została zdominowana przez rywalizację poszczególnych republik i grup narodowościowych, dążących do realizacji wąsko rozumianych interesów³.

STANOWISKO WŁADZ JUGOSŁOWIAŃSKICH WOBEC SOLIDARNOŚCI⁴

Aby zrozumieć stanowisko władz jugosłowiańskich w kontekście przedstawionej we wstępie sytuacji wewnętrznej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii, warto zwrócić uwagę na przygotowany przez Hamdiję Pozderaca i skierowany do władz w republikach tajny dokument z instrukcją „podjęcia wszelkich działań w celu zapewnienia dostępności produktów oraz przekazywania informacji o sytuacji w Polsce, tak by nie miała ona negatywnego wpływu na wydarzenia w Jugosławii”⁵. Znamienny jest fakt, iż tekst sformułowany został 22 sierpnia 1980 r., czyli w czasie gdy w Polsce trwały już liczne strajki. W Jugosławii wyraźnie wyczuwano obawy przed pojawieniem się niepokojów społecznych. W sytuacji kryzysu gospodarczego, niewiadomej, czy po odejściu długoletniego przywódcy państwa nowi dygnitarze będą w stanie kontynuować jego politykę, dążono do zapobieżenia wystąpieniom społecznym.

Choć w Belgradzie nie spodziewano się, że przemiany społeczno-polityczne nad Wisłą na początku lat osiemdziesiątych osiągną tak szeroki rozmiar, to warto zauważyć, iż wysocy rangą politycy jugosłowiańscy już przy poprzednich kryzysach Grudnia ’70 i Czerwca ’76 wyrażali przekonanie, iż wybuch kolejnego buntu społecznego był jedynie kwestią czasu⁶. W oficjalnych, choć przeznaczonych do użytku wewnętrznego dokumentach władz jugosłowiańskich wskazywano, że problemy wewnętrzne PRL wynikały z nieudolnej polityki polskich komunistów (szczególnie w dziedzinie gospodarki). Dezawuowano PZPR jako partię, która w przeciwieństwie do ZKJ nie potrafiła zdobyć się na nieposłuszeństwo wobec Moskwy i skoncentrować na realizacji interesów państwowych. Jugosłowiańscy komuniści świadomi byli, iż za sprawą braku suwerenności Polacy nie darzyli sympatią swoich władz i dlatego serwilizm administracji Edwarda Gierka postrzegano w opozycji do silnego poczucia podmiotowości społeczeństwa polskiego.

² S. Ramet, *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazov legitimacije 1918.–2005.*, Zagreb 2009, s. 403–406; na temat sporów wśród komunistów zob. D. Jović, *Yugoslavia. The Country that Withered Away*, West Lafayette 2009, s. 143–147.

³ M.J. Zacharias, *Komunizm, Federacja, Nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie – przekształcenia – rozpad*, Warszawa 2004, s. 401–402, 404–407.

⁴ Problematyka ta omówiona jest szerzej w artykule M. Sokulskiego, *Sytuacja w Polsce w latach 1978–1981 w dokumentach najwyższych władz jugosłowiańskich* [w:] *Świat wobec „Solidarności” 1980–1989*, red. P. Jaworski, Ł. Kamiński, Warszawa 2013, s. 185–207, dlatego też w niniejszej publikacji przypominam najważniejsze fakty, rozbudowując wątek kontaktów podległych ZKJ organizacji społecznych z Solidarnością i Niezależnym Zrzeszeniem Studentów.

⁵ Zob. *ibidem*, s. 185–207.

⁶ Zob. M. Sokulski, *Jugosławia wobec polskich miesięcy: Grudnia 1970 roku i Czerwca 1976 roku* [w:] *Polska i Jugosławia w stosunkach międzynarodowych po 1945 roku*, red. A. Zaćmiński, M. Pavlović, Bydgoszcz 2014, s. 161–175.

Solidarność postrzegano jako uosobienie silnie zakorzenionych w tradycji polskiej – a jednocześnie tłumionych przez dominację Kremla w Europie Środkowo-Wschodniej – dążeń do wolności. Choć na podstawie analizy dokumentów widać sympatię, jaką w kręgach dyplomatycznych i partyjnych darzono Solidarność – szczególnie na początku jej funkcjonowania – trzeba pamiętać, że jugosłowiańscy dygnitarze bez entuzjazmu odnosili się do zaangażowania opozycji demokratycznej Komitetu Obrony Robotników, Konfederacji Polski Niepodległej czy Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela w ruch Solidarności. Postrzegając działaczy wspomnianych organizacji jako wrogów ideologii komunistycznej – która mimo kontestowania imperialnej polityki bloku wschodniego nigdy nie była podawana w wątpliwość – Jugosłowianie obawiali się, że śmiałe postulaty dysydentów w Polsce mogły zagrozić ogólną destabilizacją polityczną w Europie w postaci agresji sowieckiej na Polskę⁷.

O zainteresowaniu wolnymi związkami zawodowymi w Polsce świadczy fakt, że przedstawiciele oficjalnej, podporządkowanej ZKJ, organizacji jugosłowiańskiej Socjalistycznego Związku Ludu Pracującego Jugosławii (SSRNJ)⁸ wzięli udział w pierwszej części obrad Krajowego Zjazdu Delegatów Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” 5–10 września 1981 r. Takie postępowanie było zgodne z pryncypiami funkcjonowania tejże organizacji, która wielokrotnie była wykorzystywana przez komunistów jugosłowiańskich do utrzymywania kontaktów z partiami politycznymi czy organizacjami niechętnymi współpracy z ugrupowaniami komunistycznymi⁹. Delegacji przewodzili członek prezydium SSRNJ Josip Franić i naczelnik sektora w Wydziale ds. Międzynarodowych SSRNJ Rade Radovanović. Przebywali oni w Gdańsku przez trzy pierwsze dni kongresu, by 8 września 1981 r. udać się na spotkanie w Warszawie z kierownictwem branżowych związków zawodowych. Po powrocie na Bałkany Franić i Radovanović w rozmowie z ambasadorem PRL w Belgradzie Wiktorem Kineckim tłumaczyli swój udział faktem, że utrzymują – zgodnie z polityką jugosłowiańską – stosunki ze wszystkimi ruchami związkowymi, a Solidarność była potężną organizacją, zdominowaną przez robotników. W dyskusji z Kineckim Jugosłowianie negowali twierdzenia o „zagrożeniu kontrrewolucją” i – odwołując się do retoryki komunistycznej – twierdzili, że ruch społeczny składał się w przeważającej mierze ze „zdrowych sił”. Na poparcie swoich konstatacji wskazywali legalny i uznany przez władzę charakter organizacji. W dokumentach przygotowanych przez polskich dyplomatów akredytowanych w Belgradzie zwracano uwagę przede wszystkim na niekorzystną z punktu widzenia PZPR ocenę sformułowaną przez rozmówców, odnoszącą się do pierwotnej wersji „posłania do ludzi pracy Europy Wschodniej”. Goście z Bałkanów uznawali mianowicie, że było to wyrazem odpowiedzi

⁷ M. Sokulski, *Sytuacja w Polsce w latach 1978–1981...*, s. 185–207.

⁸ Socjalistički Savez Radnog Naroda Jugoslavije – odpowiednik polskiego Frontu Jedności Narodowej.

⁹ Na temat pryncypiów współpracy międzynarodowej organizacji podległych ZKJ zob. AJ, zesp. 507, KC ZKJ, Komisja ds. Międzynarodowych ogólne, posiedzenia [fond 507 CK SKJ], Komisija za međunarodne odnose i veze, opšte, sednice], IX, S/a 325-329, dokument 326, teczka [kutija] 24, Prezydium KC ZKJ, Wydział ds. Współpracy Międzynarodowej KC ZKJ [Predsedništvo CK SKJ, Odeljenje za međunarodnu saradnju SKJ], 2106/130, Beograd 2. februar 1979. godine, Informacija o međzynarodowej aktywności ZKJ i SSRNJ [Informacija o međunarodnoj aktivnosti SKJ i SSRNJ].

na krytyczne stanowisko bloku wschodniego wobec sytuacji w Polsce. Jugosłowianie dostrzegali w fenomenie Solidarności silną tradycję państwową Polski, którą podważały kraje bloku wschodniego¹⁰. Mimo że zarówno Andrzej Gwiazda, jak i Lech Wałęsa w rozmowach z przedstawicielami SSRNJ twierdzili, iż wiele rozwiązań przyjętych w Jugosławii mogłoby zostać wprowadzonych w Polsce, Franić i Radovanović formułowali wnioski, że model jugosłowiańskiego komunizmu nie wzbudzał zainteresowania i „raczej byłby nie do przyjęcia” przez działaczy Solidarności¹¹.

Mimo deklarowanej przez SSRNJ otwartości na kontakty z niezawisłym ruchem związkowym w Polsce, inne stowarzyszenia społeczne podlegające ZKJ wykazywały więcej ostrożności w kontaktach z organizacjami niezależnymi od PZPR. Socjalistyczny Związek Młodzieży Jugosławii (SSOJ)¹² spełniać miał w kontaktach z ugrupowaniami młodzieżowymi za granicą podobną rolę co SSRNJ. W odniesieniu do państw zza „żelaznej kurtyny” chodziło o nawiązywanie kontaktów, próby afirmowania pryncypiów jugosłowiańskich w bloku wschodnim i kurtuazyjne perswadowanie, że zależność od ZSRR nie była w interesie krajów Europy Środkowo-Wschodniej¹³. Wydawać by się mogło, że nic nie stało na przeszkodzie w nawiązaniu kontaktów z Niezależnym Zrzeszeniem Studentów. Organizacja ta wystosowała do przedstawicieli SSOJ zaproszenie na II Zjazd NZS, którego obrady zaplanowano na 17–21 grudnia 1981 r. Świadomość, że zbytne zbliżenie z organizacjami polskimi ustanowionymi na fali przemian zapoczątkowanych przez Solidarność mogłoby wywołać gniew władz w Warszawie i narazić Jugosławię na destabilizację stosunków nie tylko z Polską, ale i z całym blokiem wschodnim, doprowadziła do odrzucenia inwytacji, o czym kierowniczka sekcji europejskiej Wydziału Zagranicznego SSOJ Stanka Parić poinformowała ambasadora Kineckiego w rozmowie 27 listopada 1981 r. Wedle doniesień dyplomaty Parić negatywnie wyrażała się o NZS, uznając, że dążył on do „pogłębienia różnic w międzynarodowym ruchu studenckim”, a udział przedstawicieli SSOJ w planowanym na grudzień 1981 r. zjeździe byłby sprzeczny ze zorientowaniem SSOJ na współpracę z podległymi PZPR Związkiem Socjalistycznej Młodzieży Polskiej i Związkiem Harcerstwa Polskiego. Słowa przytaczane przez przedstawiciela PRL w Belgradzie należy traktować z dużym dystansem. Porównując dokumenty jugosłowiańskie i polskie, wielokrotnie można

¹⁰ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP (dalej: AMSZ), zesp. 51/84, wiązka (dalej: w.) 3, Jugosławia, 1981 r., DI-J24121-6-81, Wiktor Kinecki, Ambasada PRL w Belgradzie do tow. E. Kucza, Dyrektor Departamentu I MSZ, Belgrad 15 IX 1981 r., Notatka dotycząca stanowiska jugosłowiańskich związków zawodowych wobec „Solidarności” (opr. Z. Górzyński, I sekretarz Ambasady).

¹¹ AJ, zesp. 507, KC ZKJ, Komisja ds. Międzynarodowych [fond 507, CK SKJ, Komisja za międzynarodowe odnose i veze], Polska, zbiór Polityka wewnętrzna w Polsce [Unutrašnja politika Poljske], 101/II-105-125, dokument 114,teczka [kutija] 11, Belgrad 18 IX 1981. godine, Prezydium KC ZKJ – sektor ds. Współpracy Międzynarodowej, Informację przygotowała Rada Związków Zawodowych Jugosławii [Predsedništvo CK SKJ – sektor za međunarodne odnose i saradnju SKJ – Informaciju je priredio Veće Saveza Sindikata Jugoslavije].

¹² Socjalistički Savez Omladine Jugoslavije (SSOJ).

¹³ Zob. AJ, zesp. 507, KC ZKJ, Komisja ds. Międzynarodowych ogólne, posiedzenia [fond 507 CK SKJ, Komisja za międzynarodowe odnose i veze, opšte, sednice], IX, S/a 336-340, dokument 336,teczka [kutija] 26, 1980 r., Komisja ds. Międzynarodowych i współpracy, projekt [Komisija za međunarodne veze i saradnju, predlog], Belgrad, grudzień 1979 r., Raport o aktywności międzynarodowej SSOJ i pracy Komisji ds. Międzynarodowych Prezydium KC SSOJ w okresie od X zjazdu SSOJ do stycznia 1980 r. [Izveštaj o međunarodnoj aktivnosti SSOJ i radu Komisije za međunarodne veze PCK SSOJ u periodu od X kongresa SSOJ do januara 1980. godine].

bowiem zauważyć, iż wypowiedzi przypisywane Jugosłowianom przez Kineckiego istotnie różniły się od opinii, które formułowali politycy jugosłowiańscy¹⁴. Faktem jest jednak, że odrzucenie zaproszenia świadczyło o ostrożnej polityce organizacji społecznych względem niezależnego ruchu studenckiego w PRL¹⁵.

POLSKA LAT 1980–1981 W ODBIORZE SPOŁECZNYM W JUGOSŁAWII. PRASA, KULTURA POLSKA I KONTAKTY OSOBISTE JAKO CZYNNIKI KSZTAŁTUJĄCE PERCEPCJĘ SOLIDARNOŚCI W SPOŁECZEŃSTWIE JUGOSŁOWIAŃSKIM

Podjmując się analizy reakcji i odbioru społecznego „karnawału” Solidarności na Bałkanach, warto przyrzeć się, skąd czerpano wiedzę o Polsce. W pierwszej kolejności zwróciłbym uwagę na prasę w SFRJ, która obszernie przedstawiała wydarzenia w Polsce. Artykuły korespondentów jugosłowiańskich stanowiły podstawowe źródło informacji dla obywateli Jugosławii. W kontekście prezentowania sytuacji wewnętrznej nad Wisłą w latach 1980–1981 należy zaznaczyć, że w SFRJ środki masowego przekazu podlegały kontroli partyjnej, a dziennikarzom przypisywano istotną rolę w kształtowaniu świadomości społecznej. Jak wskazują dokumenty najwyższych władz ZKJ z drugiej połowy lat siedemdziesiątych, fundamentalnym zadaniem, jakie stawiano publicystom nad Dunajem i Sawą, było nakreślanie w pozytywnym świetle jugosłowiańskich pryncypiów politycznych¹⁶. Tego typu działania wielokrotnie wiązały się z koniecznością dezawuowania kroków podejmowanych w krajach bloku wschodniego, co szczególnie widoczne było

¹⁴ Kinecki twierdził m.in., że obecni na I KZD NSZZ „Solidarność” Francić i Radovanović formułowali obelżywe opinie pod adresem Jana Rulewskiego („prymitywne chamidło”), Zbigniewa Bujaka („człowiek przeciętny”) czy Lecha Wałęsy („niekompetentny”). W rzeczywistości w przygotowanym przez przedstawicieli SSRNJ dokumencie widać raczej umiarkowane, choć dalekie od entuzjazmu oceny formułowane wobec rozmówców. Rulewskiego określono jako „przedstawiciela najbardziej ekstremistycznej linii w Solidarności”, a z drugiej strony „mającego przekonanie o swojej silnej władzy” (Por. AMSZ, zesp. 51/84, w. 3, Jugosławia, 1981 r., DI-Og-0-22-1-81, Tow. Kinecki depezą nr 132 z 2 X do tow. Kucza, szyfrogram nr 149/IV; AJ, zesp. 507, KC ZKJ, Komisja ds. Międzynarodowych [fond 507, CK SKJ, Komisja za międzynarodne odnose i veze], Polska, zbiór Polityka wewnętrzna w Polsce [Unutrašnja politika Poljske], 101/II-105-125, dokument 114,teczka [kutija] 7, Belgrad 18 IX 1981. godine, Prezidium KC ZKJ – sektor ds. Współpracy Międzynarodowej, Informację przygotowała Rada Związków Zawodowych Jugosławii [Predsedništvo CK SKJ – sektor za međunarodne odnose i saradnju SKJ] – Informaciju je priredio Veće Saveza Sindikata Jugoslavije). Warto zwrócić też uwagę, że Kinecki próbował dyskredytować przedstawicieli opozycji jako „nielicznych awanturników”, którzy zdobyli rozgłos dzięki zainteresowaniu mediów zachodnich; posługiwał się również antysemicką retoryką wobec kontestujących reżim komunistyczny nad Wisłą (zob. M. Sokulski, *Sytuacja w Polsce w latach 1978–1981...*, s. 185–207).

¹⁵ AMSZ, zesp. 51/84, w. 3, Jugosławia, 1981 r., DI-J24121-7-81, Wiktor Kinecki, Ambasada PRL w Belgradzie do tow. E. Kucza, Dyrektor Departamentu I MSZ, Belgrad 30 XI 1981 r.

¹⁶ Na ten temat m.in. zalecenia sformułowane przez Komisję ds. Międzynarodowych KC ZKJ (Komisja za međunarodne odnose i veze CK SKJ) z 1977 r. zob. AJ, zesp. 507, KC ZKJ, Komisja ds. Międzynarodowych ogólne, posiedzenia [fond 507 CK SKJ, Komisja za międzynarodne odnose i veze, opšte, sednice], IX, S/a 308-316, dokument 309,teczka [kutija] 22, Komitet Wykonawczy Prezidium KC ZKJ, Komisja ds. Międzynarodowych [Izvršni Komitet Predsedništva CK SKJ, Komisja za međunarodne odnose], 0306 tajne nr (poverljivo broj) 14/7, Belgrad, 12 IX 1977 r., Informacja o XXXVII posiedzeniu Komisji z 6 VII 1977 r. [Informacija o 37. sednici Komisije, održanoj 6. jula 1977. godine], k. 65, 69, 71.

w okresach kryzysów społeczno-politycznych za „żelazną kurtyną”. Chorwacki historyk Hrvoje Klasić zwraca uwagę, iż w okresie Praskiej Wiosny ton informacji prasowych był bardzo krytyczny, choć starano się unikać otwartej krytyki ZSRR¹⁷. Były korespondent prasy jugosłowiańskiej w Nikaragui Vladan Živojinov twierdzi, że oficjalna instrukcja mówiła o zachowaniu określonego dystansu wobec wydarzeń w PRL¹⁸. Jugosłowiański dysydent Dragomir „Oluja” Olujić – którego działalność szerzej przedstawię w kolejnym fragmencie niniejszej publikacji – twierdzi, iż relacje dziennikarzy były dla jego grupy zaangażowanej we wsparcie Solidarności podstawowym źródłem wiedzy na temat Polski. Ze szczególną atencją Olujić wyraża się o korespondencji dziennika „Politiki” i „NIN” Iliji Marinkoviću, Lazarze Martinoviću z „Borby” czy Zoranie Petroviću (pseudonim Piroćanac) z czasopisma młodzieżowego „Start”¹⁹. Ton prasy jugosłowiańskiej wywoływał oburzenie polskich dyplomatów. Pod koniec grudnia 1981 r. Wiktor Kinecki oceniał, że początkowo – po Sierpniu ’80 – pojawiały się informacje pozbawione wartościujących sądów, z czasem jednak obraz wydarzeń w Polsce był wyjątkowo krytyczny wobec PZPR i jej polityki, a wizję Solidarności prezentowaną jugosłowiańskim czytelnikom Kinecki odczytywał jako pozytywną. W rozmowie z ministrem w rządzie SFRJ odpowiedzialnym za sprawy informacji (sekretarz ds. informacji), Ismailem Bajrem, dyplomata zakomunikował członkowi władz w Belgradzie: „Oceniając z perspektywy 15 miesięcy stanowisko jugosłowiańskich środków masowego przekazu wobec wydarzeń w Polsce stwierdziłem, iż uległo ono stopniowej – niekorzystnej z punktu widzenia naszych interesów, interesów partii i socjalizmu w Polsce – ewolucji”²⁰. W PRL ze szczególną dezaprobatą oceniano ton artykułów Lazara Martinovicia, który wielokrotnie wzywany był do polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, gdzie w Wydziale ds. Dziennikarzy Zagranicznych przedstawiano mu liczne zastrzeżenia. Resort w Warszawie zarzucał korespondentowi „Borby”, iż jego teksty z okresu po 13 grudnia 1981 r. prezentowały Solidarność jako ruch walczący o idee socjalizmu, a ich wymowa świadczyła, że Polsce nie groziła żadna „kontrrewolucja”. W opozycji do pozytywnego wizerunku niezależnego ruchu związkowego Martinović ukazywał PZPR jako zdegenerowane ugrupowanie polityczne, które w jego mniemaniu wypełniło dyktat Kremla, wprowadzając stan wojenny nad Wisłą. Posunięcie to Martinović oceniał jako klęskę komunistów polskich. W sprawie tekstów prasy jugosłowiańskiej wielokrotnie interweniował Kinecki. W dokumencie II Wydziału Związkowego Sekretariatu Spraw Zagranicznych²¹ przytaczano zarzuty formułowane przez dyplomatę: „Ambasador Kinecki twierdzi, że Martinović zbytnio zajmuje się »Solidarnością«, czym sugeruje, że w Polsce niemożliwe jest jakiegokolwiek rozwiązanie bez »Solidarności»”²².

¹⁷ H. Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968.*, Zagreb 2012, s. 410–411.

¹⁸ Relacja Vladana Živojinova z lipca 2017 r. (w zbiorach studia Film System Grzegorz Czerniak). Dziękuję Grzegorzowi Czerniakowi za udostępnienie materiałów.

¹⁹ Relacja Dragomira Olujića z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora).

²⁰ AMSZ, zesp. 52/84, w. 3, Jugosławia, 1981 r., DI-Og.-22-2-81, Oceny i odgłosy poszczególnych rządów dotyczące sytuacji w Polsce, Wiktor Kinecki, Ambasada PRL w Belgradzie do tow. E. Kucza, Dyrektor Departamentu I MSZ, Belgrad 29 XII 1981 r.

²¹ W oryginalne Savezni Sekretarijat Inostranih Poslova – odpowiednik polskiego MSZ.

²² Archiwum Dyplomatyczne Ministerstwa Spraw Zagranicznych Republiki Serbii [Diplomatski Arhiv Ministarstva Spoljnih Poslova Republike Srbije], Polska [Poljska], fascykuła [fascikla] 82, Związkowy Sekretariat Spraw

O ile ton prasy codziennej można uznać za umiarkowanie krytyczny, gdyż oprócz ukazywania suchych informacji starano się nie eksponować krytycznych opinii pod adresem PZPR, o tyle w środowiskach inteligencji jugosłowiańskiej pojawiały się jednoznacznie negatywne sądy względem komunistów polskich. Intelktualiści zauważali, że cechą charakterystyczną była dychotomia między rzeczywistością kreowaną przez PZPR i uwarunkowaniami społecznymi, niezgodnymi z narzuconymi wzorcami radzieckimi.

O powszechnej znajomości zjawisk kultury polskiej i uznaniu dla nich świadczyło również przyznanie nagrody „Złotej pieczęci” na międzynarodowym festiwalu „FEST ’81” Andrzejowi Wajdzie za film *Dyrygent* czy docenienie sztuki Sławomira Mrożka *Pieszko* w reżyserii Jerzego Jarockiego na prestiżowym festiwalu teatralnym „BITEF”. Z kolei inny film Wajdy – odnoszący się już do doświadczeń Solidarności – *Człowiek z żelaza* w poczytnym tygodniku „NIN” oceniony został jako „jeden z najlepszych filmów politycznych”²³.

Najważniejszym wydarzeniem, jeśli chodzi o ówczesną obecność kultury polskiej w Jugosławii, był realizowany w ramach oficjalnej współpracy kulturalnej PRL i SFRJ w Studenckim Centrum Kulturalnym (Studentski Kulturni Centar) w Belgradzie w dniach 16–23 listopada 1981 r. festiwal „Młoda Kultura Polska”. Impreza artystyczna została zorganizowana we współpracy z klubem studenckim „Riviera Remont” w Warszawie. Jak wspomina uczestnik festiwalu, wokalista Brygady Kryzys Tomasz Lipiński, choć Riviera Remont podlegała Socjalistycznemu Zrzeszeniu Studentów Polskich i klub był pełen ludzi reżimu oraz tajnych współpracowników, często nawet tego typu organizacje stawały się przestrzenią, w której zaistnieć mogły niezależne inicjatywy. Zdaniem Lipińskiego całe przedsięwzięcie było pomysłem studentów jugosłowiańskich, którzy chcieli zaznajomić się z problematyką sytuacji w Polsce. Artysta wspomina olbrzymie zainteresowanie sprawami polskimi w Jugosławii, żywą atmosferę koncertu²⁴. Przez tydzień publiczność w Belgradzie mogła uczestniczyć w wystawach, projekcjach filmów, koncertach grup muzycznych. W ramach cyklu polskiej kinematografii pod nazwą *Nic o nas bez nas* wyświetlano takie filmy, jak: *Człowiek z żelaza* Andrzeja Wajdy, *Wahadelko* Filipa Bajona, *Index* Janusza Kijowskiego, *Jak żyć* Marcela Łozińskiego, *Był sobie jazz* Feliksa Falka, *Robotnicy ’80* Andrzeja Chodakowskiego i Andrzeja Zajączkowskiego, *Narodziny Solidarności* Bohdana Kosińskiego czy *Murarz* Krzysztofa Kiesłowskiego. Warto zwrócić uwagę, że wszystkie wspomniane filmy przedstawiały wyjątkowo krytyczną wizję rzeczywistości PRL. Wśród gości festiwalu pojawiło się wiele uznanych osobistości życia kulturalnego w Polsce, m.in. członek Komisji Ekspertów ds. Kultury przy Zarządzie Regionu Mazowsze Andrzej Werner – profesor w Instytucie Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, związany z Towarzystwem Kursów Naukowych, gdzie pro-

Zagranicznych (SSIP), Wydział II [II Uprava], 6 VII 1982 r., sygn. 434671, Skargi strony polskiej na charakter informacji w naszej prasie [Prigovori poljske strane na pisanje naše štampe].

²³ AMSZ, D. I, zesp. 9/87, w. 2, Jugosławia, 1982 r., DI-J-0-242-1-82, Raport polityczny Ambasady PRL w Belgradzie za 1981 r.

²⁴ Zob. „Młoda polska kultura” u Studentskom Kulturnom Centru, „Književna reč”, 10 XII 1981, nr 178, s. 11; Relacja Dragomira Olujicia z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora); R. Brylewski, *Kryzys w Babilonie. Autobiografia*, Kraków 2012, s. 127–129; Blog Tomasza Lipińskiego, cz. 6: *U Beogradu*, 16 VIII 2012 r., <http://tomeklipinski.blogspot.com/2012/05/koniec-trasy-i-powrot-do-prasnej.html>, dostęp 28 IX 2016 r.

wadził wykłady pt. „Ideowe oblicze polskiego kina”²⁵. Wśród innych istotnych postaci obecnych wówczas w Belgradzie warto wspomnieć o filozofie, uczniu prof. Władysława Tatarkiewicza, Stefanie Morawskim, Zdzisławie Sosnowskim (określony w czasopiśmie „Književna reč” jako „jeden z najważniejszych współczesnych artystów polskich”), pianiście Bogdanie Czapiewskim, grupie jazzowej Strajk '80 oraz Brygadzie Kryzys, którą uznano za „najważniejszą *new-wave* grupę w Polsce”. W krótkiej recenzji poświęconej festiwalowi w czasopiśmie „Književna reč” stwierdzono: „Oprócz szeregu niekorzystnych okoliczności, które towarzyszyły »z zewnątrz« »Młodej kulturze polskiej« (szczególnie związanych z informowaniem opinii publicznej w ciągu trwania akcji) ocenia się, że w tych dniach Serbskie Centrum Kulturalne zanotowało ponad 20 tysięcy odwiedzeń. Bez wątpienia chodzi o wyjątkowo istotne wydarzenie o charakterze kulturalnym i politycznym, i z tego powodu przedsięwzięcie zasługuje na wysoką ocenę”²⁶. Odminną ocenę „Młodej Kultury Polskiej” sformułowano z kolei w Ambasadzie PRL w Belgradzie, która wyjaśnia też, na czym polegały wspomniane wcześniej „niekorzystne okoliczności”, polegające na nienagłaśnianiu jej przez władze jugosłowiańskie. W raporcie ambasady za rok 1981 znalazła się następująca ocena: „Prezentowane treści były ściśle wyprofilowane pod względem politycznym, zgodnie z interpretacją i ocenami sytuacji w kraju, prezentowanymi przez ideologów »Solidarności« również w czasie realizacji programu (W. Lamentowicz). Program cieszył się dużym wzięciem studentów i intelektualistów, natomiast władze polityczne oceniły tę imprezę negatywnie i ograniczyły propagowanie jej treści”²⁷. Wedle wspomnień wokalisty Brygady Kryzys oraz relacji uczestniczącego w imprezie kulturalnej Dragomira Olujicia zainteresowanie sytuacją w Polsce było rzeczywiście imponujące i szacunki mówiące o 20 tys. odwiedzin można uznać za wiarygodne²⁸. Przyglądając się dniom „Młodej Kultury Polskiej”, zauważyć można kilka istotnych elementów, charakteryzujących ówczesną sytuację społeczno-polityczną w Jugosławii i sam stosunek władz Jugosławii wobec Solidarności, PRL oraz bloku wschodniego na początku lat osiemdziesiątych. Warto zwrócić uwagę, że duże zainteresowanie sytuacją w PRL próbowano przekazywać kanałami oficjalnymi, jednak nie poprzez samo ZKJ, a podległe mu organizacje, których niezależność – przynajmniej teoretycznie – w Jugosławii była większa niż w Polsce. Wynikało to z zapisów o tzw. samorządzie oraz organizacji pracy zrzeszonej z 1976 r. Ich sensem było nadanie takich kompetencji organizacjom oraz przedsiębiorstwom, aby nie musiały być one zarządzane przez organa władzy. Wobec monopolu politycznego ZKJ wszelka autonomia organizacji była jednak fikcją²⁹. W przypadku

²⁵ Informacja na temat Andrzeja Wernera zaczerpnięta z: A.G. Kister, *Andrzej Werner* (hasło w przygotowaniu) [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, http://www.encysol.pl/wiki/Andrzej_Werner, dostęp 29 IX 2016 r.

²⁶ „*Młoda polska kultura*”..., s. 11.

²⁷ AMSZ, D. I, zesp. 9/87, w. 2, Jugosławia, 1982 r., DI-J-0-242-1-82, Raport polityczny Ambasady PRL w Belgradzie za 1981 r.

²⁸ Zob. Relacja Dragomira Olujicia z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora); Blog Tomasza Lipińskiego, cz. 6.

²⁹ M.J. Zacharias, *Ustrój Jugosławii w latach 1974–1980. Przesłanki dezintegracji i późniejszego rozpadu państwa*, „*Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*” 2001, t. 26, s. 159–161. Zacharias zauważa, że organizacja pracy zrzeszonej zgodna była z tzw. teorią o „obumieraniu państwa”, czyli traktowanym w odniesieniu do ideologii komunistycznej zapobieżeniem sytuacji, gdy władze państwa regulowałyby wszelkie sfery życia społeczno-

organizacji studenckiej widać natomiast, że realizowała ona cele polityki państwowej i poprzez własny – teoretycznie niezawisły status – mogła sobie pozwolić na niezależne inicjatywy, które służyły jednak polityce państwa³⁰. W tym wypadku chodziło o bliższe poznanie specyfiki życia w PRL i jego deprecjonowanie w oczach Jugosłowian, jednak do tego stopnia, aby nie zaognić relacji państwowych i uniknąć niebezpieczeństwa buntu w Jugosławii w sytuacji problemów gospodarczych.

Duże zainteresowanie nie tylko sytuacją polityczną w Polsce, ale także życiem kulturalnym w okresie narodzin i rozwoju Solidarności nie byłoby możliwe bez kontaktów intelektualnych. Wśród najważniejszych „ambasadorów” kultury polskiej na Bałkanach Zachodnich wymienić należy tłumaczy literatury polskiej Biserkę Rajčić oraz Petara Vujićia, a także polskiego literaturoznawcę, profesora Uniwersytetu Warszawskiego Jana Wierzbickiego, pisarza i tłumacza literatur południowosłowiańskich Juliana Kornhausera czy tłumaczy literatur południowosłowiańskich Magdalenę Petryńską i Danutę Ćirilić-Straszyńską³¹. To ich teksty i tłumaczenia umożliwiły liczne publikacje dotyczące zjawisk w kulturze polskiej, a także poezji, eseistyki w czasopiśmie literackim „Književna reč” („Słowo Literackie”), którego redaktorem naczelnym był wówczas prof. Gojko Tešić, zajmujący się awangardą literacką. Na podstawie analizy tekstów zamieszczanych na łamach periodyku literackiego można skonstatować, że tematy polskie dominowały wśród publikacji dotyczących literatury obcej. Z jednej strony można to tłumaczyć istotnymi wówczas osiągnięciami kultury polskiej – m.in. przyznaniem Nagrody Nobla Czesławowi Miłoszowi, którego przemówienie z okazji przyznania Nagrody Nobla opublikowano pt. *Dystans jest duszą piękną* w numerze czasopisma z 25 maja 1981 r. wraz z wyborem wierszy poety w przekładzie Petara Vujićia³². Z drugiej strony nie sposób nie zauważyć, że przemiany, do jakich dochodziło wówczas w Polsce na fali Solidarności, spotkały się z uwagą intelektualistów serbskich. Szczególną uwagę chciałbym poświęcić numerowi wydanemu *nomen omen* 10 grudnia 1981 r., w całości poświęconemu Polsce. Wydanie przygotowali Gojko Tešić i Petar Cvetković. W przygotowaniu pomogli im Magdalena Petryńska, Jan Wierzbicki, Danuta Ćirilić-Straszyńska, Biserka Rajčić i Petar Vujićić – autor tłumaczeń poezji. W numerze można znaleźć wybrane utwory najwybitniejszych twórców: Mirona Białoszewskiego, Adama Ważyka, Czesława Miłosza, Zbigniewa Herberta, Tadeusza Różewicza, Wisławy Szymborskiej, Ryszarda Krynickiego, Adama Zagajewskiego, Juliana Kornhausera, Stanisława Barańczaka. Uwagę zwraca strona tytu-

-gospodarczego, gdyż praktyka ta groziłaby powrotem do rozwiązań stalinowskich. Państwo traktowano jako „najwyższą formę polityczno-klasowej organizacji”. Z drugiej strony prawo o „pracy zrzeszonej” miało w zamysle ideologów jugosłowiańskich zapobiec wprowadzeniu mechanizmów typowych dla ustroju kapitalistycznego.

³⁰ Na temat celów stawianych przez władze Jugosławii Socjaldemokratycznemu Związkowi Jugosławii (Socijaldemokratski Savez Jugoslavije, SSJ) zob. cytowany już dokument: AJ, zesp. 507, KC ZKJ, Komisja ds. Międzynarodowych ogólne, posiedzenia (fond 507 CK SKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, opšte, sednice), IX, S/a 325-329, dokument 326,teczka [kutija] 24, Prezydium KC ZKJ, Wydział ds. Współpracy Międzynarodowej KC ZK...

³¹ Nebojša Popov, profesor socjologii na Uniwersytecie w Belgradzie, w rozmowie ze mną w czerwcu 2012 r. wymienił Magdalenę Petryńską jako osobę odgrywającą dużą rolę w dotarciu do spraw polskich ze strony Jugosłowian (zob. Notatki z rozmowy z Nebojšą Popovem z czerwca 2012 r. [w zbiorach autora]).

³² Ć. Miloš, *Distanca je duša lepote*, „Književna reč”, 25 V 1981, nr 167, s. 1, 8.

łowa, na której znajduje się grafika Piotra Młodożeńca, umieszczona jako reprint strony tytułowej czasopisma „Kultura i Życie” z października 1980 r. (nr 1/10), który z kolei był reprodukcją plakatów prezentowanych w galerii PSP „Forma” w pierwszą rocznicę powstania Solidarności. Wystawę przygotował Andrzej Brukwicki³³. Strona została opatrzona dwoma kotwicami. Jedna w kolorze czarnym przywołuje symbolikę krzyża, podczas gdy druga wywołuje skojarzenia z polską białą-czerwoną flagą. Znaczenie symboliki przedstawił Andrzej Osęka: „Niezmierne rzadko w dziejach sztuki, czy szerzej, w dziejach kultury mamy do czynienia z rodzeniem się nowej idei, która powołuje do życia nowe znaki, przyobleka się w formy własne, dotąd nieznanne. Tak jest w przypadku tej wystawy: prezentuje ona plakaty i druki agitacyjne NSZZ »Solidarność«”. Sam ruch Osęka definiuje jako wyraz społecznej solidarności w określonym momencie historycznym: „Jest to solidarność w imię obrony godności człowieka, zasad sprawiedliwości społecznej, prawdy. Przeciw krzywdzie, przemocy, kłamstwu i rozbijaniu jedności narodu”. Mówi także o symbolach obecnych na plakatach, które znalazły się jednocześnie na stronie tytułowej czasopisma „Književna reč”: „Flaga białą-czerwona to nie tylko symbol narodowy, lecz również jedności, krzyż ma nie tylko wymiar wiary ale także męczeńskiej śmierci, podczas gdy kotwica stanowiła znak nadziei”. Zwraca uwagę na prostotę symboli, a przy tym na fakt, iż odbiegają one od typowo agitacyjnych symboli pełnych ekspresji, brutalności (ściśnięte pięści). Te solidarnościowe emblematy wyrażały jego zdaniem ton godności i powagi w swojej prostocie³⁴.

W tekście Osęki, jak również w innych publikacjach, które znalazły się w numerze, uwagę zwraca rzeczowe i całościowe ujęcie problematyki społeczno-kulturalnej w Polsce rządzonej przez komunistów po 1945 r. Zamieszczony został m.in. tekst dotyczący cenzury autorstwa uznanego krytyka literackiego, profesora na uniwersytetach w Berkeley i Yale Jana Kotta, opatrzony grafiką autorstwa Czesława Bieleckiego – pisaną solidarycznym zapisem rytmu serca, w miejscach, gdzie „rytm” jest najwyższy, pojawiają się daty: 1944, 1956, 1968, 1970, 1976, 1980. Kott, który sam w latach czterdziestych i pięćdziesiątych był jednym z twórców bliskich reżimowi, demaskuje w tekście rolę cenzury, przypominając, że jako emigrant polityczny nie ma prawa być nawet wymieniany w polskich publikacjach. Tekst odnosi się do *Czarnej księgi cenzury* wydanej przez Aneks w Londynie na podstawie doniesień zbiegłego do Szwecji Tomasza Strzyżewskiego. Kott pisze ironicznie i krytycznie o cenzurze i jej zaleceniach – nie można publicznie pisać o epidemiach, zanieczyszczeniu środowiska, sprzedaży mięsa do ZSRR, alkoholizmie, mimo że są to powszechne problemy w PRL. Celem cenzury jest stwarzanie idealnego obrazu państw i władzy. Odnosi się do Honoré de Balzaca i jego rozróżnienia *pays réel* i *pays légal*, czyli

³³ Wspomniany numer czasopisma „Kultura i Życie” z października 1981 r. był pierwszym, w którym zaczęto wyrażać aprobatę dla Solidarności. Redaktor naczelny Jerzy Płudowski określił tę zmianę słowami: „»Kultura i życie« poczynszy od numeru październikowego, zmienia skórę i charakter, włącza się w bystro płynący nurt inicjatyw i przemian społecznych [...]. Płudowski konkluduje, że zamierzeniem redakcji staje się nadrobienie zaległości, czyli bliższe przedstawienie wydarzeń kulturalnych nawiązujących do fenomenu »Solidarności«” („Kultura i Życie” 1981, nr 1 (10), s. 2).

³⁴ A. Osęka, *Poljski plakat danas*, „Književna reč”, 10 XII 1981, nr 178, s. 1, za: A. Osęka, *Druki i plakaty »Solidarności«*, „Kultura i Życie” 1981, nr 1 (10), s. 32. Przywołane cytaty również za tekstem oryginału.

państwa legalnego (administracja, zbiór praw, władza) i państwa rzeczywistego (tradycje, zwyczaje, przekonania). Cenzura musiała zatem zlikwidować „państwo rzeczywiste”, a tworzony przez nią obraz miał mało wspólnego z prawdą. Kott demaskuje problemy społeczne, wskazując, że PRL była jedynym krajem bloku wschodniego, z którego masowo emigrowali intelektualiści³⁵.

Ukazanie realiów funkcjonowania Polaków pod rządami komunistów jest zresztą uderzającą cechą we wszystkich tekstach. Autorami są wybitni intelektualiści polscy, których teksty obnażają naturę reżimu nad Wisłą. Literaturoznawca Michał Głowiński rozprawiał się z nowomową komunistyczną. Badacz literatury skupił się przede wszystkim na opisie typowego dla nowomowy stylu, który łączy paradoksalnie trzy przeciwstawne formy: język stalinowskiej propagandy, język skrajnej prawicy i język bulwarowej prasy³⁶. Inny tekst autorstwa Stanisława Barańczaka – poety związanego z KOR – prezentuje z kolei podstawowe problemy codziennej egzystencji Polaków. Poeta przywołał książkę Tadeusza Konwickiego *Kompleks polski*, określając wizję nakreśloną przez Konwickiego jako świetne ujęcie tego, co jest podstawowym wyznacznikiem PRL – absurdu. W tekście Barańczaka doskonale widać szarość, uciążliwe czekanie w kolejkach czy brak podstawowych nawet towarów³⁷.

Wart uwagi jest fakt, że w redagowanym przez Gojka Tešicia numerze poświęconym Polsce ukazał się także artykuł autorstwa krytyka literackiego Tomasza Burka, który nigdy nie ukrywał swych antykomunistycznych zapatrywań i od połowy lat siedemdziesiątych współpracował z opozycją demokratyczną³⁸. Autor *Dziennika kwarantanny* w sposób bezceremonialny osądził rzeczywistość komunistyczną w Polsce. Odnosząc się do dyskusji z okazji 25-lecia *Poematu dla dorosłych*, w której sam uczestniczył, przedstawił czytelnikom w Jugosławii okres połowy lat pięćdziesiątych, gdy ukazał się utwór Ważyka. Burek twierdził w tekście, że on i jego rówieśnicy byli przedmiotem eksperymentu ideologicznego, nieuznającego niczego poza wąskimi ramami ideologicznymi, co w odniesieniu do literatury okresu stalinowskiego określił mianem „książek bez okien”. Burek skonkludował, że Adam Ważyk wyzwał z ideologicznego zniewolenia siebie oraz tych wszystkich, którym komunistyczne wzorce obrzydziły kulturę. W ostatnich strofach krytyk literacki odniósł się do anonimowych twórców okresu Solidarności, którzy „dopisali ostatnie strofy”, zdemaskowali rzeczywistość i pokazali dążenie do prawdy i wolności. Tekst Tomasza Burka zasługuje na szczególną uwagę, gdyż jego autor uderzał *explicite* w naturę ideologii komunistycznej. Jest to fenomen, iż w Jugosławii – autorytarnym kraju komunistycznym – pozwolono na opublikowanie tego typu artykułu³⁹. Prawdopodobnie cenzura jugosłowiańska patrzyła „wrozumiale” na niszowe czasopisma intelektualne, szczególnie jeśli krytyczny ton dotyczył reżimów zza „żelaznej kurtyny”.

³⁵ J. Kott, *Cenzura kao sistem*, „Književna reč”, 10 XII 1981, nr 178, s. 3.

³⁶ M. Głowiński, *Figura neprijatelja. O martovskoj propagandi*, „Književna reč”, 10 XII 1981, nr 178, s. 6, za: M. Głowiński, *Figura wroga. O propagandzie marcowej*, „Kultura i Życie” 1981, nr 1 (10), s. 20–21.

³⁷ S. Barańczak, *Poljski kompleks*, „Književna reč”, 10 XII 1981, nr 178, s. 4–5.

³⁸ Biogram Tomasza Burka zob. M. Łątkowska, A. Borowski, *Tomasz Burek [w:] Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2, Warszawa 2011.

³⁹ T. Burek, *Posle matorskog bala. „Poema za odrasle”*, „Književna reč”, 10 XII 1981, nr 178, s. 16–17.

W numerze godny uwagi jest jeszcze jeden tekst, wywiad przeprowadzony specjalnie dla serbskiego czasopisma literackiego przez Magdalenę Petryńską z prof. historii Wiktoorem Kulerskim, II wiceprzewodniczącym Regionu Mazowsze oraz z Henrykiem Wujcem, członkiem Prezydium Zarządu Regionu, który pełnił funkcję kierownika Uniwersytetu Robotniczego. Autorka zwróciła uwagę, że wśród 21 postulatów sierpniowych nie zabrakło spraw kultury. Rozmówcy wypuklili z kolei fakt, że w okresie komunizmu w PRL nie można było traktować kultury jedynie w ujęciu *l'art pour l'art*. Kulerski wskazał, że znaczenie kultury jako czynnika fundamentalnego dla egzystencji narodu po raz pierwszy zostało zauważone w 1968 r. Za sprawą prymitywnej kampanii antyinteligentckiej i antysemickiej skompromitowane zostało propagandowe hasło „pisarze do piór, studenci do nauki”, co ukazało uniwersalne znaczenie bogatej kultury polskiej. Kolejnym etapem stała się solidarność ludzi kultury – wśród których wymieniono Jerzego Andrzejewskiego oraz aktorkę Halinę Mikołajską – z robotnikami w 1976 r. i zaangażowanie inteligencji w działalność Solidarności. Wujec widział najważniejsze zadanie Uniwersytetu Robotniczego w kontekście potrzeby zrozumienia w społeczeństwie historii, szczególnie tej najnowszej. Kultura stała się zatem odpowiedzią na wszechobecne kłamstwo reżimu komunistycznego w PRL⁴⁰.

Spośród innych tekstów, jakie publikowano w czasopiśmie „Književna reč”, warto wspomnieć jeszcze o publikacjach czołowych działaczy opozycji demokratycznej w PRL Jacka Kuronia i Adama Michnika. Ich publikacje – choć w tonie nie tak ostrym, jak Tomasza Burka – ukazały się już po 13 grudnia 1981 r. Tekst Adama Michnika *Wszyscy jesteśmy niewolnikami* ukazał się w przekładzie z języka niemieckiego Zorana Đinđicia, premiera Serbii w latach 2001–2003. Publikację cechował daleko idący krytycyzm wobec reżimu, który Michnik określa mianem kolosa na glinianych nogach. O komunizmie w PRL mówił jako o totalitarnym systemie, niemającym nic wspólnego z ideałami rewolucji, a raczej z typową kontrrewolucją *ancien régime*. Obecny naczelny „Gazety Wyborczej” ukazywał podłość reżimu komunistycznego w opozycji do szlachetnych idei Solidarności⁴¹. Tekst Jacka Kuronia pt. *Tezy o wyjściu z sytuacji bez wyjścia* stanowił kolejny przykład próby przedstawienia realnej sytuacji, w jakiej znalazła się Polska po wprowadzeniu stanu wojennego⁴².

Kolejnym wartym uwagi zjawiskiem był szeroki rozgłos, jaki nadano wydarzeniom w Polsce w muzyce rockowej. Warto zaznaczyć, że właśnie na początek lat osiemdziesiątych przypada rozwój kontestacyjnej muzyki nawiązującej do brytyjskiego *new wave*. Ten gatunek muzyczny w Jugosławii określany jest w dokładnym przekładzie jako *novi talas/ novi val*⁴³ i w powszechnym mniemaniu Jugosłowian – co pewnie nie odbiega istotnie od prawdy – scena jugosłowiańska należała do czołowych na Starym Kontynencie⁴⁴. Wspomniałem

⁴⁰ Radnička kultura i prosveta u Solidarnosti. Za književnu reč govore Viktor Kulerski i Henrik Vujec. Razgovarala Magda Petrinjska, „Književna reč”, 10 XII 1981, nr 178, s. 16–17.

⁴¹ A. Mihnjik, *Svi smo mi taoci*, „Književna reč”, 10–25 IV 1982, nr 186–187.

⁴² J. Kuronj, *Teze o izlasku iz bezizlaznosti*, „Književna reč”, 10 VII 1982, nr 192.

⁴³ *Novi talas* odnosi się do serbskiego standardu językowego, podczas gdy *novi val* do chorwackiego. W rzeczywistości jednak wariant *novi val* jest częściej spotykany w Jugosławii, niezależnie od obowiązującego na danym terenie standardu języka.

⁴⁴ Zob. N. Kyaw, *Računajte na nas. Pank i novi talas/ Novi val u socijalističkoj Jugoslaviji* [w:] Đ. Tomić, P. Atanacković, *Društvo u pokretu. Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*, Novi Sad 2009, s. 81–82.

już o koncercie Brygady Kryzys w ramach „Dni Młodej Kultury Polskiej” i jej kontaktach z najbardziej rozpoznawalnymi zespołami sceny w Belgradzie, m.in. Električni Orgazam czy Disciplina Kičme. W twórczości dwóch wymienionych grup ze stolicy Jugosławii nie znajdziemy jednak bezpośrednich odniesień do Solidarności, choć po koncertach w Polsce w 1980 r. Električni Orgazam wydał płytę zatytułowaną *Warszawa '81*⁴⁵.

Fascynacje sytuacją w Polsce można natomiast zauważyć u innych znanych grup muzycznych – Azry, Laibach czy mniej rozpoznawalnego zespołu punkowego Mrtvi Kanal. Pierwsza ze wspomnianych grup zyskała status zespołu kultowego i spośród wszystkich zespołów muzycznych ówczesnego okresu uchodzi za chyba najbardziej popularny. Na jednej z pierwszych płyt, zatytułowanej *Sunčana strana ulice* (*Słoneczna strona ulicy*), pojawił się utwór *Poljska u momu sercu* (*Polska w moim sercu*). Autorem tekstu był charyzmatyczny wokalista Branimir „Johnny” Štulić. Warto odnotować, iż jest to jedna z pierwszych piosenek, w której „Johnny” odnosił się do tematów politycznych⁴⁶. Utwór rozpoczyna się słowami „Gdańsk 1980, kiedy jesień powiedziała »nie«” („Gdanjsk osamdesete, kad je jesen rekla »ne«”). W piosence wskazuje się na solidarność społeczną, mówiąc o aktywności studentów, stoczniovców i górników. W refrenie z kolei Štulić, zwracając uwagę na szlachetne pobudki Solidarności, wskazuje, że „Polska nigdy nie dała Quislinga”. Mniej znany jest z kolei inny utwór Azry, gdyż w bardziej zawaolowany sposób odnosi się do sytuacji w Polsce, *Proljeće je 13. decembra* (*Wiosna jest 13 grudnia*). Do tej pory mało kto zwracał uwagę na wymowę piosenki, gdyż słabo znany jest kontekst wydarzeń w Polsce, a data 13 grudnia wśród niewielu osób w Jugosławii przywołuje konkretne konotacje. Piosenka znalazła się w kolejnym albumie, *Filigranski pločnici*, wydanym w czerwcu 1982 r.

Innym wartym uwagi zjawiskiem był datowany na 1982 r. utwór zespołu Laibach pt. *Jaruzelsky*. Pochodzący ze Słowenii zespół krytycznie odnosił się do ówczesnej rzeczywistości społeczno-politycznej w Jugosławii, a także w Europie. Jak wspomina gitarzysta zespołu Ivan Novak, muzycy uważali wówczas decyzję o wprowadzeniu stanu wojennego za uzasadnioną, przez co w czasie koncertów w Polsce w 1983 r. spotkali się z dezaprobatą części publiczności⁴⁷.

SPÓŁECZNE ZAANGAŻOWANIE NA RZECZ POPARCIA SOLIDARNOŚCI

Ruch Solidarności wywołał entuzjazm i duże zainteresowanie wśród społeczeństwa jugosłowiańskiego, jednak aktywne działanie na rzecz jego poparcia podjęła jedynie niewielka grupa opozycjonistów w Jugosławii. W tym miejscu należy podkreślić, że ośrodkiem, gdzie najżywsza była działalność kontestująca reżim, był Belgrad. Dużo mniejszy

⁴⁵ Zob. T. Kontek, *Jak upadł rock'n'roll w Belgradzie*, „Rita Baum” 2014, nr 34, s. 43–47; M. Madejski, *Był sobie belgradzki novi talas*, „Rita Baum” 2014, nr 34, s. 48–51.

⁴⁶ Zob. P. Janjatović, *Azra* [w:] *Ilustrovana Yu-Rosk Enciklopedija 1960–1997*, Beograd 1997; N. Kyaw, *Računajte na nas...*, s. 83.

⁴⁷ Zob. P. Janjatović, *Azra...*; N. Kyaw, *Računajte na nas...*, s. 83; Relacja Ivana Novaka z czerwca 2017 r. (w zbiorach studia Film System Grzegorz Czerniak).

zasieg inicjatyw opozycyjnych zauważalny był w tym okresie w innych republikach. Warto zauważyć, że Chorwacja, gdzie na początku lat siedemdziesiątych silne stały się działania na rzecz emancypacji narodowej w ramach Jugosławii, znane pod pojęciem chorwackiej wiosny, po stłumieniu tych dążeń na przełomie lat 1971 i 1972 weszła w okres tzw. chorwackiego milczenia, w Słowenii natomiast ruch opozycyjny stał się istotnym elementem życia społecznego dopiero w drugiej połowie lat osiemdziesiątych. W innych republikach – Macedonii, Czarnogórze oraz Bośni i Hercegowinie – działalność opozycyjna miała nikły charakter. Najżywsze z kolei działania przeciwko reżimowi w Kosowie odnosiły się jednak głównie do problemu narodowego Albańczyków, stanowiących większość w tym okręgu autonomicznym⁴⁸. W Belgradzie z kolei fenomen Solidarności został zauważony przez intelektualistów o poglądach silnie lewicowych. Kontestowali oni titoizm, widząc w nim reżim sprzeczny z ideami komunistycznymi.

Pierwszą grupę sympatyzującą z Solidarnością stanowili naukowcy związani z wydawanym w latach 1964–1974 czasopismem „Praxis”⁴⁹. Poruszali typowe dla rewizjonizmu komunistycznego problemy, takie jak alienacja, reifikacja, biurokracja. Grupę tę Leszek Kołakowski określił jako najżywszy przez wiele lat ośrodek filozoficzny marksizmu na świecie⁵⁰. „Praxis” aprobował niezależność Jugosławii względem ZSRR, a w reformach systemu jugosłowiańskiego dostrzegał dążenie do wprowadzenia „prawdziwych idei marksizmu” jako fundamentu układu politycznego. Odwoływano się do tradycji partyzanckiej z lat 1941–1945, a doświadczenia systemu jugosłowiańskiego przeciwstawiano radzieckim. Sposób sprawowania władzy na Kremlu utożsamiano bowiem ze stalinizmem, który – mimo przemian, jakie nastąpiły po śmierci Stalina – zachował cechy totalitarne. Z drugiej strony represyjna natura reżimu jugosłowiańskiego, jego negowanie swobody wypowiedzi, sumienia, aktywności, budziła sprzeciw grupy „Praxis”⁵¹. To środowisko w 1968 r. wsparło postulaty protestujących studentów (o czym mowa dalej), jego przedstawiciele w 1975 r. zostali usunięci z Uniwersytetu w Belgradzie. Rok później grupa ta powołała do życia tzw. Latający Uniwersytet, gdzie prelegenci przedstawiali zabronioną w oficjalnym dyskursie problematykę społeczno-polityczną⁵².

Zainteresowanie przemianami w Polsce było szerokie w środowisku „Praxis”, a wśród osób szczególnie aktywnie wspierających Solidarność należy wymienić m.in. profesora socjologii Nebojšę Popova czy profesora antropologii – twórcę tej dyscypliny na gruncie jugosłowiańskim – Zagorkę Golubović, która w czasie „karnawału” Solidarności

⁴⁸ Na ten temat zob. np. S.K. Pavlovitch, *Serbia, Montenegro and Yugoslavia*, T. Cipek, *The Croats and Yugoslavism*, M. Velikonja, *Slovenia's Yugoslav Century*, X. Bougarel, *Bosnian Muslims and the Yugoslav Idea*, H. Poulton, *Macedonians and Albanians as Yugoslavs* [w:] *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918–1992*, red. D. Djokić, London 2003; A. Čuvalo, *The Croatian National Movement 1966–1972*, New York 1990; *Słownik dysydentów. Czołowe postacie ruchów opozycyjnych w krajach komunistycznych Europy w latach 1956–1989*, t. 1, Warszawa 2007, s. 238–245, 272–275, 278–86, 298–302, 304–314, 332–336.

⁴⁹ Czołowymi przedstawicielami „Praxis” byli przedstawiciele nauk społecznych (filozofii, socjologii), tacy jak: Gajo Petrović, Mihajlo Marković, Svetozar Stojanović, Rudi Supek, Ljubomir Tadić, Predrag Vranicki, Danko Grlić, Milan Kangrga, Veljko Korać, Zagorka Golubović-Pešić.

⁵⁰ L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu*, t. 3, Warszawa 2009, s. 476.

⁵¹ *Słownik dysydentów...*, s. 266.

⁵² *Ibidem*, s. 240–241.

przyjechała do Polski i obserwowała przemiany. Jak wspominała w czerwcu 2012 r., szczególne wrażenie wywarł na niej fakt, że robotnicy świadomi byli swoich praw i mieli poczucie, że powinni decydować o własnym losie. Przedstawiane przez nią relacje należy traktować z dystansem, gdyż we wspomnianej już rozmowie z nią latem 2012 r. Golubović wielokrotnie nie pamiętała konkretnych faktów, osób. Odwoływała się do spotkania w jednym z zakładów pracy, kiedy to zatrudnieni tam pracownicy odrzucali sugestie doradcy Solidarności (wskazywała, że był to Adam Michnik), gdyż sądzili, że sami najlepiej znali swoje potrzeby i intelektualisci nie powinni narzucać im swoich pomysłów. Golubović twierdziła, iż jej wizyta pozwoliła dostrzec w środowisku marksistów jugosłowiańskich głębszy obraz przemian w Polsce. Jako osoba o poglądach silnie lewicowych antropolog odnosiła się z dużym dystansem do działalności wspólnot wyznaniowych, jednak doceniła ważną rolę Kościoła katolickiego w Polsce. Golubović była pod dużym wrażeniem społecznego zaangażowania Kościoła⁵³.

Lewica antyreżimowa w Jugosławii dostrzegła w Solidarności przede wszystkim dążenie do afirmacji podmiotowości jednostki, jej praw do wolności sumienia, wypowiedzi, organizowania się, czego brakowało w Jugosławii. Percypowała wydarzenia z typowej dla marksistów perspektywy życia społecznego, w którym podmiotowość robotników jest punktem wyjścia rozważań dotyczących ustroju. Nebojša Popov wspominał, że hasło poznańskich robotników z Czerwca '56, „Chleba i wolności”, było dla niego kluczem, jeśli chodzi o stosunek wobec przemian początku lat osiemdziesiątych w Polsce⁵⁴.

Podobne wnioski formułował Ljubomir Tadić, profesor filozofii i marksista związany ze środowiskiem „Praxis”. Uważał on, że we wszystkich państwach komunistycznych rządzące partie, mając monopol władzy, dławiły podmiotowość robotników, czyniąc z siebie oligarchię i zaprzeczając ideom lewicowych myślicieli. Odwołując się do ideologii marksistowskiej, formułował wizję przemian, jakie zaszły w Polsce początku lat osiemdziesiątych: „Obecnie mamy w Polsce do czynienia po raz pierwszy ze świadomym, zdecydowanym ruchem. Strajki były symbolem odnowy ruchu robotniczego w tzw. społeczeństwie socjalistycznym. W tej odnowie widzę jedyną nadzieję na wprowadzenie socjalizmu w tych społeczeństwach. Rozwój sytuacji w Polsce sygnalizuje realną możliwość, że po raz pierwszy klasa robotnicza wprowadzi swoje prawa w opozycji do reżimu, który opiera się na ideologii, wedle której klasa robotnicza pełni rolę przewodnią w społeczeństwie”. Tadić z uznaniem odnosił się do poczucia wspólnoty między intelektualistami i robotnikami w Polsce. Uważał, że brak poczucia jedności między tymi grupami w Jugosławii – wynikający m.in. z relatywnie dużego poparcia dla reżimu – powodował niemożność stworzenia alternatywy dla polityki ZKJ. Ważna w odniesieniu do Jugosławii jest jeszcze jedna konstatacja filozofa, którą przedstawił inny opozycjonista jugosłowiański, choć niezwiązany z grupą „Praxis”, o pokolenie młodszy Gordan Jovanović. Komuniści jugosłowiańscy – obawiając się fenomenu Solidarności – nie chcieli dopuścić do rozmów na temat realnych problemów, jakie uwidoczniły się w kryzysie systemu początku lat osiemdziesiątych na

⁵³ L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu...*, s. 476; Notatki z rozmowy z Zagorką Golubović z czerwca 2012 r. (w zbiorach autora).

⁵⁴ Notatki z rozmowy z Nebojšą Popovem z czerwca 2012 r. (w zbiorach autora).

Bałkanach Zachodnich. Nie byli gotowi na jakiegokolwiek reformy czy przewartościowania w polityce, a zainteresowani byli jedynie utrzymaniem monopolu władzy partyjnej⁵⁵.

Drugą grupą, bardziej aktywną, jeśli chodzi o poparcie dla działań Solidarności, byli ludzie młodszy o pokolenie od członków „Praxis”. W sensie ideowym także oni odwoływali się do ideologii komunistycznej, jednak ich stosunek wobec ustroju w Jugosławii był dużo bardziej krytyczny niż środowiska „Praxis”. Postrzegali oni titoizm oraz system radziecki za sprawą ich represyjnego charakteru jako sprzeczny z ideami komunistycznymi. Mit partyzancki był dla tejże grupy wspólnym mianownikiem ze środowiskiem „Praxis”, co wynikało z tradycji rodzinnych. Wywodzili się z domów, w których polityka była jedną z najważniejszych spraw, a uczestnictwo ich rodziców w ruchu oporu pod dowództwem Tity traktowano jako swego rodzaju *sacrum*⁵⁶. Co więcej, dla „pokolenia ’68” w Jugosławii czynnikiem wpływającym na ich krytyczne usposobienie był fakt, iż studiowali bardzo często u profesorów należących do „Praxis”. Na element ten jako bardzo istotny wskazuje Ljubomir Tadić⁵⁷. Uczestniczyli także w wykładach Latającego Uniwersytetu. Ludzie ci niejednokrotnie już w szkole podstawowej czy średniej dawali wyraz swojej kontestacji titoizmu. Dragomir Olujić wspomina, iż w piątej klasie szkoły podstawowej został ukarany naganą w związku z odmową noszenia sztandaru w sztafecie ku czci Tity. Rok później w wieku 12 lat napisał w wypracowaniu szkolnym, że „Tito jest tym samym co Stalin”. A w wieku 16 lat, gdy był już w drugiej klasie gimnazjum, został wezwany na milicję po tym, gdy na podstawie wypracowania szkolnego – jak sam mówi jego zdaniem „antywojennego i pacyfistycznego” – posądzono go o pochwałę reżimu chińskiego, który wówczas dokonał pierwszej próby atomowej⁵⁸. Z kolei Pavluško Imširović twierdził, że w domu rodzinnym z niedowierzaniem przyjmowano jego krytykę reżimu jeszcze w szkole średniej. Dysydent wspominał swoje rozczarowanie reżimem: „[...] nauczyciele mówią jedno, a robią drugie, wszyscy kłamią, autorytety oparte są na strachu, wszystko jest wprowadzane przemocą w »socjalizmie z ludzką twarzą«”⁵⁹. Ważnym czynnikiem jest także fakt, że ludzie ci byli dużo bardziej krytyczni wobec rzeczywistości jugosłowiańskiej aniżeli naukowcy ze środowiska „Praxis”. Jak wspominał Pavluško Imširović, on sam dostrzegał, że system oparty był na kłamstwie strachu, a „socjalizm z ludzką twarzą” posługiwał się przemocą⁶⁰.

Wydarzeniem, które „wprowadziło ich w dojrzałość polityczną” i stanowiło pierwszą poważną manifestację sprzeciwu wobec reżimu w Belgradzie, było uczestnictwo w protestach studenckich w czerwcu 1968 r.⁶¹ Jak wspomina jeden z uczestników omawianych wystąpień młodzieży, Dragomir Olujić, żądania przedstawiane przez studentów

⁵⁵ L. Tadić, *Diktatura bez dyktatora*, „Wiener Tagebuch”, I Jänner 1981, za: *idem*, *U matici krize. Intervjui 1968–1998*, Beograd 1999, s. 15–16; Relacja Gordana Jovanovicia z lipca 2017 r. (w zbiorach studia Film System Grzegorz Czerniak).

⁵⁶ Relacja Dragomira Olujicia z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora); *Umro Pavluško Imširović*, „Vreme”, 18 VIII 2014, nr 1232, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1221984>, dostęp 28 IX 2016 r.

⁵⁷ Zob. L. Tadić, *Diktatura bez dyktatora...*, s. 16.

⁵⁸ Zob. S. Todorović, *Dragomir Olujić Oluja...*; Relacja Dragomira Olujicia z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora).

⁵⁹ *Umro Pavluško Imširović...*

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Na temat protestów studenckich zob. H. Klasić, *Jugoslavija i svijet...*

można sprowadzić do pojęć sprawiedliwości społecznej oraz majątkowej. Protestujący w czasie okupacji uniwersytetu żądali pełnego zatrudnienia wobec rosnącego wówczas bezrobocia. Postulowali, by struktura osób studiujących była odzwierciedleniem struktury społecznej w Jugosławii. Domagano się swobody sumienia, myśli, zrzeszania⁶². Pavluško Imširović uważał z kolei, że brak sprawiedliwości społecznej, przywileje dygnitarzy partyjnych wobec skromnego życia ogółu były tym, co wywoływało niezadowolone wśród młodych, którzy zawsze najbardziej skorzy są do buntu⁶³.

Co wyjątkowo ważne, grupa, która w latach osiemdziesiątych wspierała Solidarność, zainteresowana była sprawami polskimi od wielu lat. Olujić wspomina, że fascynowała ich literatura polska, fenomen Armii Krajowej, która stała się największą w Europie grupą oporu wobec nazistowskich Niemiec i stalinowskiego ZSRR. Znany był mu *List do partii* autorstwa Jacka Kuronia i Karola Modzelewskiego⁶⁴. Rzeczą szczególnie godną podkreślenia jest jednak fakt, że czynnikiem, który wpłynął na emancypację niezależnej grupy studenckiej w 1968 r., był spontaniczny sprzeciw wobec represyjnej polityki PZPR przeciwko uczestnikom protestów studenckich Marca '68 w PRL. W dniach 8–12 kwietnia 1968 r. na Uniwersytecie w Belgradzie zbierano petycje z poparciem dla Polaków. Choć inicjatywa wyszła ze Związku Komunistów na Wydziale Socjologii Uniwersytetu w Belgradzie, to ogólnouczelniana organizacja komunistyczna potępiła tę akcję. Był to jeden z pierwszych symptomów rozłamu w ruchu studenckim⁶⁵.

Wśród uczestników protestów studenckich w 1968 r., którzy ponad dekadę później uważnie przyglądali się wydarzeniom w Polsce, wymienić należy m.in. Pavluška Imširovicia⁶⁶, Dragomira Olujicia⁶⁷, Lazara Stojanovicia⁶⁸ czy Milana

⁶² Zob. S. Todorović, *Dragomir Olujić Oluja...*

⁶³ *Umro Pavluško Imširović...*

⁶⁴ Relacja Dragomira Olujicia z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora).

⁶⁵ H. Klasić, *Jugoslavija i svijet...*, s. 95–96.

⁶⁶ Pavlusko Imširović (1948–2014), absolwent dziennikarstwa, tłumacz, trockista, uczestnik protestów studenckich w 1968 r., dwukrotnie aresztowany przez Służbę Bezpieczeństwa Publicznego (Służba državne bezbednosti, SDB) w związku z działalnością opozycyjną. W 1972 r. skazany na dwa lata więzienia, 20 IV 1984 r. zatrzymany w mieszkaniu Dragomira Olujicia, postawiony przed sądem w tzw. procesie sześciu (XI 1984 – II 1985), w którym sądzeni byli także Dragomir Olujić, Gordan Jovanović, Milan Nikolić, Vladimir Mijanović, Milan Milić. Imširović został ostatecznie zwolniony. Jako zadeklarowany trockista krytykował reżimy komunistyczne w Europie Środkowo-Wschodniej, twierdząc, iż były one – podobnie jak jugosłowiański – stalinowskie, a nie komunistyczne. Członek Socjaldemokratycznego Związku Jugosławii (Socjaldemokratski Savez Jugoslavije) w latach 1989–1990, do 1990 r. członek Stowarzyszenia Jugosłowiańskiej Inicjatywy Demokratycznej (Udruženje jugoslovenske demokratske inicjative, UJDI), skupiającego lewicowo zorientowanych intelektualistów, kontestujących nacjonalistyczne nastroje w Jugosławii i opowiadających się za utrzymaniem jedności państwa („Vreme”, 21 VIII 2014, nr 1233).

⁶⁷ Dragomir Olujić (ur. 1949), absolwent Wydziału Nauk Politycznych Uniwersytetu w Belgradzie, dziennikarz, lewicowy działacz społeczny. Aktywny uczestnik protestów studenckich w Jugosławii w 1968 r., zaangażowany w działalność Latającego Uniwersytetu (1976–1984), wielokrotnie zatrzymywany, ponad dwa lata spędził w więzieniu. W latach 1989–1990 członek SSJ, do 1990 r. członek UJDI. Zaangażowany w działalność przeciwko reżimowi Slobodana Miloševicia, inicjatywy antywojenne i pokojowe.

⁶⁸ Lazar Stojanović (ur. 1944), reżyser filmowy i teatralny, krytyk, uczestnik demonstracji studenckich 1968 r., jego film *Plastični Isus (Plastikowy Jezus)*, przygotowany w 1972 r. jako praca dyplomowa, był w istocie zaważoną krytyką reżimu totalitarnego, a cenzura zauważyła w nim aluzje do sytuacji w Jugosławii. Stojanović skazany został na trzy lata więzienia w procesie w 1973 r., a film pokazano dopiero w 1991 r.

Nikolicia⁶⁹. Najbardziej wpływowi byli dwaj pierwsi, związani wówczas z ruchem trockistowskim. Dużym uznaniem cieszył się także Lazar Stojanović, reżyser filmowy, o poglądach liberalnych, antykomunistycznych. Kontakty z Polską utrzymywali w latach siedemdziesiątych m.in. za pośrednictwem legendy opozycji szczecińskiej, uczestnika strajku w Stoczni im. A. Warskiego na przełomie lat 1970 i 1971, przewodniczącego Komisji Robotniczej Stoczni Edmunda Bałuki⁷⁰, który od 1973 r. przebywał na emigracji i angażował się we współpracę z różnymi lewicowymi organizacjami. W 1976 r. powstały petycje sformułowane przez Olujicia i Imširovicia w obronie represjonowanych robotników. Inicjatywa ta miała jednak bardzo skromny zasięg. O sytuacji w Polsce dowiadywali się za pośrednictwem wydawanego w Wiedniu lewicowego czasopisma „Neues Forum”. Olujic i Imširović tłumaczyli pisma KOR, imponowała im obrona praw robotniczych, jakiej podjęto się w Polsce. Sprzeciwiali się jednak – mimo generalnego uznania dla odwagi cywilnej i zaangażowania w opozycję – orientacji Adama Michnika, o którym za sprawą jego publicystyki wiedzieli najwięcej spośród uczestników opozycji w PRL. Olujic – odwołując się do ideologii komunistycznej – uważał, że „elitarna i obywatelska linia” nie była tym, co pomogłoby w nadaniu podmiotowości ruchowi robotniczemu w PRL. Za prawdziwych i najbardziej zasłużonych wśród liderów związku postrzegał Annę Walentynowicz oraz Andrzeja Gwiazdę, Bogdana Lisa, a nie Lecha Wałęsę⁷¹. Po raz kolejny widać zatem rozdźwięk między młodą lewicą w Jugosławii – dla której lewicowe i liberalne skrzydło opozycji w PRL reprezentowane przez Jacka Kuronia i Adama Michnika miało charakter elitarny i „oderwany od społeczeństwa” – a starszymi o pokolenie profesorami czy mniej aktywną grupą liberalną, odwołującą się przede wszystkim do idei praw człowieka, którym – jak wspominał w rozmowie z czerwca 2012 r. Nebojša Popov⁷² – imponowało właśnie dwóch wspomnianych dysydentów polskich.

Solidarność wzbudzała podziw wśród jugosłowiańskich kontestatorów reżimu. Jak przyznaje Vesna Pešić⁷³, na początku lat osiemdziesiątych zaczęła ona angażować się w inicjatywy opozycyjne polegające głównie na wysyłaniu petycji przeciwko represyjnej polityce reżimu. O takim ruchu, jak w Polsce, w Jugosławii mogli jedynie pomarzyć. Sytuacja w Polsce i sposób organizowania opozycji w PRL stały się przedmiotem żywych dyskusji⁷⁴.

⁶⁹ Milan Nikolić (ur. 1947), uczestnik protestów studenckich 1968 r., trockista, założyciel klubu dyskusyjnego *Crveni jahač* (*Czerwony jeździec*), w 1972 r. skazany na dwa lata więzienia, 20 IV 1984 zatrzymany w mieszkaniu Dragomira Olujicia, postawiony przed sądem w tzw. procesie sześciu (XI 1984 – II 1985), skazany na półtora roku więzienia.

⁷⁰ S. Wójcikowa, M. Łatkowska, Edmund Bałuka [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2, Warszawa 2012.

⁷¹ Relacja Dragomira Olujicia z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora).

⁷² Notatki z rozmowy z Nebojšą Popovem z czerwca 2012 r. (w zbiorach autora).

⁷³ Vesna Pešić (ur. 1940), doktor socjologii, uczestniczyła w wykładach Latającego Uniwersytetu, od początku lat osiemdziesiątych zaangażowana w pisanie petycji w sprawie swobód obywatelskich w Jugosławii, przewodnicząca Towarzystwa Socjologicznego w Serbii (1987–1989), w 1985 r. założycielka Komitetu Helsińskiego w Jugosławii, zaangażowana w UJDI, w 1991 r. współtworzyła Centrum Akcji Antywojennej, przewodnicząca Obywatelskiego Związku Serbii (1992–1999), posłanka w parlamencie Jugosławii (1992–1997) i Serbii (2005–2009), ambasador Serbii/Serbii i Czarnogóry w Meksyku (2001–2005).

⁷⁴ Zob. Lj. Stavrić, V. Pešić, *Moje nade i iluzije*, „Republika”, 1 VII – 31 VIII 2012, nr 528–531.

Gdy wprowadzono stan wojenny w Polsce, wśród wspomnianych intelektualistów w Jugosławii pojawiły się plany – petycje, demonstracje i przede wszystkim zamysł, którego nie udało się urzeczywistnić – stworzenia Komitetu Solidarności z Solidarnością. Petycja sformułowana przez Imširovicia i Olujicia została przeczytana publicznie w Centrum Kultury Kolarac już 14 grudnia 1981 r. i od razu zaczęto zbierać podpisy. Jak twierdzi Dragomir Olujic, udało się ich zebrać 5 tys., co sprawiło, iż stała się największą do tego momentu petycją⁷⁵.

Wykorzystując działania w obronie Polski, próbowano postawić na czele ruchu opozycyjnego Milovana Đilasa, który wyraźnie wycofał się już w tamtym okresie z działań przeciwko reżimowi. Dwadzieścia osób – najważniejszych wówczas dysydentów w Jugosławii – podpisało osobną petycję w obronie Solidarności⁷⁶.

Krótko potem postanowiono zorganizować demonstrację przeciwko wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce, a duże poruszenie wywołała masakra w kopalni „Wujek”. Student historii sztuki Gordan Jovanović⁷⁷ zgłosił w Miejskim Sekretariacie Spraw Wewnętrznych w Belgradzie zamiar zorganizowania manifestacji, chcąc wypełnić zasady prawne, wedle których na 48 godzin przed rozpoczęciem zgromadzenia publicznego należało wystąpić o oficjalną zgodę. Po zakończeniu manifestacji Jovanović razem z Dragomirem Olujiciem i absolwentką dziennikarstwa Veselinką Zastavniković⁷⁸ zostali aresztowani. Olujic i Jovanović spędzili 48 godzin, w tym Nowy Rok, w więzieniu. Inny z uczestników demonstracji, politolog Miroslav Samardžić został wyrzucony z organizacji partyjnej w związku z zaangażowaniem w poparcie dla Solidarności i uczestnictwem w demonstracji⁷⁹.

W styczniu 1982 r. została zorganizowana manifestacja pod ambasadą PRL. Aby nie dopuścić do złamania prawa, jej uczestnicy chodzili w grupach dwuosobowych, w odpowiedniej odległości, aby nie można było tego wydarzenia uznać za manifestację. Na trwającej ok. godziny demonstracji zebrało się pięćdziesiąt osób. Wedle relacji Dragomira Olujicia na transparentach widniały symbole Solidarności oraz slogany potępiające Wojciecha Jaruzelskiego wraz z żądaniami wypuszczenia więźniów politycznych. Całą akcję śledzili funkcjonariusze Służby Bezpieczeństwa Publicznego, a po jej zakończeniu pojedyncze osoby wzywano na milicję na rozmowy ostrzegawcze, jednak nikogo nie poddano represjom⁸⁰.

⁷⁵ Relacja Dragomira Olujicia z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora).

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Gordan Jovanović (ur. 1961), absolwent historii sztuki, od przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych związany z opozycją lewicową w Belgradzie. 20 IV 1984 zatrzymany w mieszkaniu Dragomira Olujicia, postawiony przed sądem w tzw. procesie sześciu (XI 1984 – II 1985), zwolniony z aresztu. Obecnie zaangażowany w rozliczne inicjatywy obywatelskie.

⁷⁸ Veselinka Zastavniković, absolwentka dziennikarstwa, żona byłego prezydenta Serbii Borisa Tadicia (1981–1997), w młodości lewicowa aktywistka antyreżimowa, zdecydowana przeciwniczka religii, od 2002 r. w zamkniętym klasztorze prawosławnym w miejscowości Peć w Kosowie.

⁷⁹ Relacja Dragomira Olujicia z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora); Relacja Miroslava Samardžića z listopada 2019 r. (w zbiorach autora).

⁸⁰ Relacja Dragomira Olujicia z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora).

9 lipca 1982 r. władze państwowe w Jugosławii zorganizowały mityng solidarności z Palestyńczykami. Olujić wpadł na pomysł, aby zademonstrować poparcie dla Solidarności. Razem z żoną i dwiema córkami opozycjonista przygotował transparenty wypisane solidarycą, które zostały wyeksponowane w trakcie demonstracji na ówczesnym pl. Marksa i Engelsa (dziś Nikoli Pašicia). Organizacją akcji zajął się Pavluško Imširović. Transparenty rozwinięto w grupach dwuosobowych, trzymali je: Pavluško Imširović i Branislava Katić, Veselinka Zastavniković i Dragomir Olujić, Jovica Mihajlović i Radmila Karajović, Miroslav Samardžić i Gordana Jovanović⁸¹.

W trakcie demonstracji, gdy przemawiał Ivan Stambolić, przewodniczący Komitetu Centralnego Związku Komunistów Serbii, wspomniane osiem osób wyeksponowało transparenty z poparciem dla Solidarności. Na scenie zaczął grać koncert popularny zespół rockowy Električni Orgazam. Pierwsza wykonywana piosenka zatytułowana była *Krokodyle nadchodzą (Krokodili dolaze)*, rozpoczynała się tekstem „Kim są oni, czego chcą, dlaczego zabierają mi wolność” („Ko su oni i šta hoće, kud me vode sa slobode”). Zdaniem Dragomira Olujicia nie było to dziełem przypadku i miało zwrócić uwagę zebranego tłumu na brutalną akcję milicji. Jak wspomina jednak wokalista zespołu Srđan Gojković, nie byli oni świadomi, z czym związane było pojawienie się flag Solidarności i że doszło do aresztowań⁸². Spośród ośmiu protestujących siedmioro (Miroslav Samardžić zdążył uciec z demonstracji) zostało przez milicję zaprowadzonych do pobliskiej księgarni „Komunist” na pl. Marksa i Engelsa 9, skąd zostali odwiezieni do aresztu w dzielnicy Padinska Skela⁸³. 16 lipca 1982 r. (w piątek) zostali zatrzymani i skazani za „rozwiniecie transparentów polskiej »Solidarności« w czasie legalnego mitingu poparcia dla Organizacji Wyzwolenia Palestyny” na kary od 25 do 50 dni więzienia⁸⁴. Wśród ujętych przez milicję znalazł się także Bojan Vižintin, który został zatrzymany za spalenie flagi Izraela. Tego też dnia trafili do więzienia⁸⁵.

Kilka dni później Vesna Pešić dyskutowała m.in. z Nebojšą Popovem, filozofem Vojislavem Stojanovićem, w jaki sposób mogą pomóc osadzonym. Ten ostatni zasugerował, by w każdy piątek w miejscu zatrzymania, czyli w księgarni „Komunist” organizować wiec poparcia dla aresztowanych. Dwa tygodnie później, 30 sierpnia 1982 r., Vesna Pešić, Nebojša Popov, socjolog Milan Nikolić, Dušan Gamser, socjolog Ivan Janković (organizator akcji)⁸⁶, psycholog i późniejszy prezydent Serbii Boris Tadić, Dragan Blagojević, Žaneta Sironjić zorganizowali protest w obronie uwięzionych i domagali się ich wypuszczenia na wolność. Demonstracja miała charakter poparcia dla Solidarności i uwięzio-

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Relacja Srđana Gojkovicia z lipca 2017 r. (w zbiorach studia Film System Grzegorz Czerniak).

⁸³ Relacja Dragomira Olujicia z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora). Por. Lj. Stavrić, V. Pešić, *Moje nade i iluzije...*

⁸⁴ Zob. R. Matulić, *Repression of Dissent in Yugoslavia 1956–1984* [w:] O. Gruenwald, K. Rosenblum-Cale, *Human Rights in Yugoslavia*, New York 1986, s. 534–535. Relacja Dragomira Olujicia z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora). Wedle Olujicia wszyscy skazani zostali na karę pięćdziesięciu dni więzienia. W rzeczywistości taki wymiar orzeczono wobec Dragomira Olujicia, Gordana Jovanovicia, Pavluška Imširovicia. Josip Mihajlović i Bojan Vižintić skazani zostali na czterdzieści dni, Veselinka Zastavniković, Radmila Karajović i Branislava Katić na 25 dni więzienia.

⁸⁵ Relacja Dragomira Olujicia z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora).

⁸⁶ Ivan Janković, prawnik, w latach osiemdziesiątych związany z Latającym Uniwersytetem, przewodniczący Stowarzyszenia przeciwko karze śmierci w latach osiemdziesiątych.

nych w Jugosławii dysydentów. Jej uczestnicy również zostali aresztowani. Wedle relacji Dragomira Olujicia po 30 dniach wypuszczono ich na wolność. Z kolei Vesna Pešić mówi o zróżnicowanych wyrokach: 30 dni jako organizator otrzymał Janković, Popov i Pešić – 25 dni, Tadić i Sironjić – 20⁸⁷.

KONKLUZJE

Jugosławia, chcąc udowodnić swoją prawowierność ideologii komunistycznej, starała się uwypuklać wszelkie problemy, wywołujące destabilizację w bloku wschodnim. Z drugiej jednak strony kryzys gospodarczy, jaki dotknął państwo w ówczesnym okresie, sprawił, że tamtejsi dygnitarze obawiali się „eksportu rewolucji”. Wedle relacji Dragomira Olujicia znany adwokat Srđa Popović, który wielokrotnie podejmował się obrony dysydentów w Jugosławii, zdobył protokół z posiedzenia Prezydium KC ZKJ z końca grudnia 1981 r. W dokumencie zauważalne było poparcie dla Solidarności i sprzeciw wobec stanu wojennego. Podkreślano jednak, by sytuacji zaistniałej w PRL nie nagłaśniać w Jugosławii⁸⁸.

Mimo tych zaleceń wydarzenia z początku dekady lat osiemdziesiątych w Polsce były znane społeczeństwu jugosłowiańskiemu. Najważniejszym – i najszerzej docierającym – źródłem informacji była prasa jugosłowiańska, która mimo że znajdowała się pod kontrolą władz partyjnych, mogła sobie pozwolić na określoną dozę krytycyzmu, szczególnie wobec państw bloku wschodniego. Za sprawą popularności muzyki rockowej oraz obecności w utworach artystów tematów nawiązujących do Solidarności i stanu wojennego można uznać, że Polska doby Solidarności wzbudzała zainteresowanie również w środowiskach młodzieży. Warto zauważyć, że ten typ twórczości artystycznej trafiał przede wszystkim do kontestującej rzeczywistość publiki, co wpływało również na kształtowanie przez nią ocen w odniesieniu do wydarzeń w Polsce – krytycznych wobec podległych dyktatowi Kremla komunistów i entuzjazmu wobec polskich dążeń wolnościowych.

Dzięki kontaktom intelektualistów polskich i jugosłowiańskich – głównie tłumaczy oraz pisarzy – do Jugosławii docierały bardziej szczegółowe analizy poświęcone fenomenowi ruchu Solidarności. Trzeba mieć jednak świadomość, iż zasięg tych informacji był ograniczony, dotyczył on jedynie ludzi zainteresowanych kulturą. Wyraźnie widać przy tym, że sprawy polskie były obecne w Jugosławii nie tylko za sprawą burzliwej sytuacji politycznej w PRL, lecz także dużych osiągnięć kultury polskiej w tamtym okresie.

Wsparcie dla Polaków miało wymiar niewielki i ograniczało się właściwie jedynie do Belgradu, stolicy państwa i do dziś najważniejszego centrum intelektualnego w byłej Jugosławii. Inicjatywy na rzecz obrony Solidarności stłumionej przez stan wojenny podejmowała wąska grupa dysydentów, zaangażowanych w rozmaite inicjatywy oporu wobec komunizmu, także tego w wydaniu jugosłowiańskim. Warto zaznaczyć, że ludzie

⁸⁷ Relacja Dragomira Olujicia z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora). Por. Lj. Stavrić, V. Pešić, *Moje nade i iluzije...*

⁸⁸ Relacja Dragomira Olujicia z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora).

ci brali udział również w latach dziewięćdziesiątych w działaniach kontestujących nacjonalistyczny reżim postkomunisty Slobodana Miloševicia.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Dyplomatyczne Ministerstwa Spraw Zagranicznych Republiki Serbii (Diplomatski Arhiv Ministarstva Spoljnih Poslova Republike Srbije)

Archiwum Jugosławii (Arhiv Jugoslavije)

Komitet Centralny Związku Komunistów Jugosławii, Komisja ds. Międzynarodowych

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP

Departament I

Źródła drukowane

Blog Tomasza Lipińskiego, cz. 6: *U Beogradu*, 16 VIII 2012 r., <http://tomekclipinski.blogspot.com/2012/05/koniec-trasy-i-powrot-do-przasnej.html>, dostęp 28 IX 2016 r.

Relacje

Notatki z rozmowy z Nebojšą Popovem z czerwca 2012 r. (w zbiorach autora).

Notatki z rozmowy z Zagorką Golubović z czerwca 2012 r. (w zbiorach autora).

Relacja Dragomira Olujicia z 17 IX 2015 r. (w zbiorach autora).

Relacja Gordana Jovanovicia z lipca 2017 r. (w zbiorach studia Film System Grzegorz Czerniak).

Relacja Ivana Novaka z czerwca 2017 r. (w zbiorach studia Film System Grzegorz Czerniak).

Relacja Mirosława Samardžicia z listopada 2019 r. (w zbiorach autora).

Relacja Srđana Gojkovicia z lipca 2017 r. (w zbiorach studia Film System Grzegorz Czerniak).

Relacja Vladana Živojinova z lipca 2017 r. (w zbiorach studia Film System Grzegorz Czerniak).

OPRACOWANIA

Baranjćak S., *Poljski kompleks*, „Književna reč”, 10 XII 1981, nr 178.

Bougarel X., *Bosnian Muslims and the Yugoslav Idea* [w:] *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918–1992*, red. D. Djokić, London 2003.

Brylewski R., *Kryzys w Babilonie. Autobiografia*, Kraków 2012.

Burek T., *Posle maturalnog bala*. „Poema za odrasle”, „Književna reč”, 10 XII 1981, nr 178.

Cipek T., *The Croats and Yugoslavism* [w:] *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918–1992*, red. D. Djokić, London 2003.

Čuvalo A., *The Croatian National Movement 1966–1972*, New York 1990.

- Glovinjski M., *Figura neprijatelja. O martovskoj propagandi*, „Književna reč”, 10 XII 1981, nr 178.
- Głowiński M., *Figura wroga. O propagandzie marcowej*, „Kultura i Życie” 1981, nr 1 (10).
- Janjatović P., *Azra* [w:] *Ilustrovana Yu-Rosk Enciklopedija 1960–1997*, Beograd 1997.
- Jović D., *Yugoslavia. The Country that Withered Away*, West Lafayette 2009.
- Kister A.G., *Andrzej Werner* (hasło w przygotowaniu) [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, http://www.encycsol.pl/wiki/Andrzej_Werner, dostęp 29 IX 2016 r.
- Klasić H., *Jugoslavija i svijet 1968.*, Zagreb 2012.
- Kořakowski L., *Głównie nurty marksizmu*, t. 3, Warszawa 2009.
- Kontek T., *Jak upadł rock'n'roll w Belgradzie*, „Rita Baum” 2014, nr 34.
- Kott J., *Cenzura kao sistem*, „Književna reč”, 10 XII 1981, nr 178.
- Kuronj J., *Teze o izlasku iz bezizlaznosti*, „Književna reč”, 10 VII 1982, nr 192.
- Kyaw N., *Računajte na nas. Pank i novi talas/Novi val u socijalističkoj Jugoslaviji* [w:] Đ. Tomić, P. Atanacković, *Društvo u pokretu. Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*, Novi Sad 2009.
- Łątkowska M., Borowski A., *Tomasz Burek* [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2, Warszawa 2012.
- Madejski M., *Był sobie belgradzki novi talas*, „Rita Baum” 2014, nr 34.
- Matulić R., *Repression of Dissent in Yugoslavia 1956–1984* [w:] O. Gruenwald, K. Rosenblum-Cale, *Human Rights in Yugoslavia*, New York 1986.
- Mihnjik A., *Svi smo mi taoci*, „Književna reč”, 10–25 IV 1982, nr 186–187.
- Miloš Č., *Distanca je duša lepote*, „Književna reč”, 25 V 1981, nr 167.
- „Mlada poljska kultura” u *Studentskom Kulturnom Centru*, „Književna reč”, 10 XII 1981, nr 178.
- Osenka A., *Poljski plakat danas*, „Književna reč”, 10 XII 1981, nr 178.
- Oseka A., *Druki i plakaty „Solidarności”*, „Kultura i Życie” 1981, nr 1 (10).
- Pavlovitch S.K., *Serbia, Montenegro and Yugoslavia* [w:] *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918–1992*, red. D. Djokić, London 2003.
- Poulton H., *Macedonians and Albanians as Yugoslavs* [w:] *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918–1992*, red. D. Djokić, London 2003.
- Radnička kultura i prosveta u Solidarnosti. Za književnu reč govore Viktor Kulerski i Henrik Vujec. Razgovarala Magda Petrinska*, „Književna reč”, 10 XII 1981, nr 178.
- Ramet S., *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazov legitimacije 1918.–2005.*, Zagreb 2009.
- Słownik dysydentów. Czołowe postacie ruchów opozycyjnych w krajach komunistycznych Europy w latach 1956–1989*, t. 1, Warszawa 2007.
- Sokulski M., *Jugosławia wobec polskich miesięcy: Grudnia 1970 roku i Czerwca 1976 roku* [w:] *Polska i Jugosławia w stosunkach międzynarodowych po 1945 roku*, red. A. Zaćmiński, M. Pavlović, Bydgoszcz 2014.
- Sokulski M., *Sytuacja w Polsce w latach 1978–1981 w dokumentach najwyższych władz jugosłowiańskich* [w:] *Świat wobec „Solidarności” 1980–1989*, red. P. Jaworski, Ł. Kamiński, Warszawa 2013.
- Stavrić Lj., Pešić V., *Moje nade i iluzije*, „Republika”, 1 VII – 31 VIII 2012, nr 528–531.
- Tadić L., *U matici krize. Intervjui 1968–1998*, Beograd 1999.
- Umro Pavluško Imširović*, „Vreme”, 18 VIII 2014, nr 1232, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1221984>, dostęp 28 IX 2016 r.

- Velikonja M., *Slovenia's Yugoslav Century* [w:] *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918–1992*, red. D. Djokić, London 2003.
- Wójcikowa S., Łątkowska M., Edmund Bałuka [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2, Warszawa 2012.
- Zacharias M.J., *Komunizm, Federacja, Nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie – przekształcenia – rozpad*, Warszawa 2004.
- Zacharias M.J., *Ustrój Jugosławii w latach 1974–1980. Przesłanki dezintegracji i późniejszego rozpadu państwa*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2001, t. 36.

Reakcje społeczeństwa jugosłowiańskiego na powstanie i rozwój Solidarności w latach 1980–1981

Początek lat osiemdziesiątych w Jugosławii naznaczony był przez śmierć Tity, kryzys ekonomiczny i początek rywalizacji między poszczególnymi republikami. Spowodowało to daleko idące przemiany. Konflikt interesów dotyczył także elity komunistycznej. Mimo to stojąc w obliczu wyzwań, dążyła ona do zachowania *status quo* w polityce wewnętrznej i zagranicznej. Wyrażała się niechętnie wobec wszelkich przemian na płaszczyźnie międzynarodowej i z tego powodu wstrzemięźliwie traktowała Solidarność. Z drugiej strony w życiu społecznym i kulturalnym zauważalne były istotne, choć nieliczne zjawiska świadczące o sympatii wobec przemian w Polsce na początku lat osiemdziesiątych. To właśnie świat kultury z estymą odnosił się do polskich osiągnięć na tej płaszczyźnie. Branimir „Johnny” Štulić, wokalista najważniejszego zespołu rockowego Azra, napisał utwór *Polska w moim sercu* (*Poljska u mome srcu*). Azra, podobnie jak znany zespół słoweński Laibach, zareagował także na wprowadzenie stanu wojennego w Polsce 13 XII 1981 r. Podczas gdy Štulić skrytykował działania polskich władz, słoweński zespół uznawał kroki podjęte przez Wojciecha Jaruzelskiego za uzasadnione. Niewielka grupa dysydentów z Belgradu zdominowana przez marksistów, przy mniej licznej, choć aktywnej grupie liberałów zorientowanych na obronę praw człowieka, wyrażała się z estymą o polskim oporze wobec władz komunistycznych. Poglądy marksistów, reprezentowane przez Dragomira Olujicia i Pavluško Imširovicia, odnosiły się do Solidarności jako „autentycznego ruchu klasy robotniczej”, walczącego o sprawy godności ludzkiej, wolności sumienia, wypowiedzi, zrzeszania się itp. Kontekst praw człowieka kluczowy był dla liberalnej grupy w jej entuzjazmie wobec Solidarności. Największym autorytetem cieszył się wśród nich reżyser filmowy, antykomunista Lazar Stojanović. Poparcie dla Solidarności zbiegło się w czasie z podejmowanymi przez nich akcjami pisania petycji, wyrażania sprzeciwu wobec władz jugosłowiańskich i ograniczania przez nie wolności w przestrzeni społecznej. Zafascynowani byli rozważą działań liderów Solidarności i z zachwytem przyglądali się sytuacji w Polsce, sami nie mając warunków ku zastosowaniu „polskich rozwiązań” w przestrzeni jugosłowiańskiej. Działacze lewicy pod przywództwem Dragomira Olujicia i Pavluška Imširovicia przeprowadzili kilka akcji, w których zademonstrowali poparcie dla Solidarności. Po wprowadzeniu stanu wojennego przygotowali petycję sygnowaną

przez 5 tys. osób, którą skierowano do Jaruzelskiego. W tekście potępiono działania władz PRL. Pomimo braku wydania oficjalnego pozwolenia zorganizowali demonstrację pod budynkiem Ambasady PRL w Belgradzie, aby wyrazić współczucie wobec ofiar stanu wojennego w Polsce. Najbardziej spektakularną akcją stało się wykorzystanie masowego mitingu poparcia dla Palestyńczyków w lipcu 1982 r., podczas którego rozwinięto flagi z inskrypcjami Solidarność. Akcja ta zakończyła się zatrzymaniem i aresztowaniem ośmiu osób, a ich koledzy, którzy kontestowali decyzję o uwięzieniu, zostali kilka tygodni później również osadzeni w więzieniu.

SŁOWA KLUCZOWE

Solidarność, Jugosławia, kultura, dysydenci, wsparcie, aresztowania

Yugoslav Society and its Approach towards the Rise and Development of Solidarity 1980–1981

The beginning of the 1980s was marked in Yugoslavia by Tito's death, an economic crisis and the start of the rivalry between its republics and their representatives. This portended further extraordinary changes in Yugoslavia. The rivalry of interests between republics was reflected also amongst the communist elite. Nevertheless their approach to the new challenges they faced was to maintain the status quo in both internal and foreign policy. They were reluctant to make any major changes in their international policies and because of that they presented a restrained attitude towards Solidarity. On the other hand, in the realm of the social and cultural life, some significant while not numerous signs of sympathy towards the upheaval in Poland at the beginning of the 1980s were visible. It was predominantly in cultural life where Polish culture was highly appreciated and Branimir "Johnny" Štulić, the frontman of the significant rock band Azra, wrote the song Poland in my heart. Both Azra and the famous Slovenian rock group Laibach reacted also to the imposing of the Martial Law on 13 December 1981. While in Johnny Štulić's lyrics, the activities of the Polish authorities were condemned, the Slovenian band recognized the measures undertaken by Wojciech Jaruzelski as the proper one. It was a small group of Yugoslav dissidents from Belgrade, dominated by marxists with a minor but still significant role of liberal civil right activists, that highly appreciated the Polish contestation towards communist authorities. The assumption of the marxist group represented by Dragomir Olujić and Pavluško Imširović was that Solidarity was the "true movement of the working class" fighting for human dignity, freedoms of conscience, speech, assembly etc. This human right context was crucial for liberal, human rights activists in their sympathy towards Solidarity. Lazar Stojanović, an anticommunist director, was the most influential person in the second group. Support for Solidarity coincided with their actions like petitions, demands directed at the Yugoslav authorities against the curtailment of social freedom. They were fascinated by the resolute stance of the Solidarity leaders and

observed events in Poland with delight as they were not able to apply “Polish solutions” in Yugoslavia. A Yugoslav left-wing group led by Olujić and Pavluško Imširović carried out a few actions directed to express their solidarity with Solidarity. After the imposition of Martial Law they prepared a petition directed to Jaruzelski and gathered five thousand signatures to show their condemnation of the Polish authorities. Despite disapproval of the authorities in Belgrade, they organised a demonstration in front of the Polish embassy to show sympathy with the victims of Martial Law in Poland. The most significant action was the flying of the flags with the inscription “Solidarity” on July 1982 during a huge public meeting organised by the authorities with theme of “Solidarity with the Palestinian nation”. Due to their activity eight people were detained and jailed while their colleagues who supported them and demanded their liberation were also imprisoned two weeks later.

KEYWORDS

Solidarity, Yugoslavia, culture, dissents, support, detention

MATEUSZ SOKULSKI – dr, adiunkt w Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Od lat prowadzi badania nad współczesną historią Europy Środkowo-Wschodniej (ze szczególnym uwzględnieniem Jugosławii), przede wszystkim w kontekście polityki ZSRR wobec tego obszaru, historii dyplomacji, opozycji antykomunistycznej, stosunków jugosłowiańsko-polskich. Za rozprawę doktorską pt. „Stosunki jugosłowiańsko-polskie 1970–1980” został uhonorowany nagrodą II stopnia w kategorii prac doktorskich w Konkursie im. Władysława Pobóg-Malinowskiego na Najlepszy Debiut Historyczny Roku 2017 w zakresie historii najnowszej. Autor kilkunastu publikacji naukowych. Prowadził badania i wykłady w Belgradzie, Moskwie, Zagrzebiu, Pradze.

MATEUSZ SOKULSKI – PhD, tutor at the Historical Institute of Silesian University in Katowice. For years, has researched contemporary Central and Eastern European history (with a particular emphasis on Yugoslavia), primarily in the context of the USSR's policy in the region, the history of diplomacy, the anti-communist opposition and Yugoslavian-Polish relations. For his doctoral thesis, *Stosunki jugosłowiańsko-polskie 1970–1980* [*Yugoslavian-Polish Relations 1970–1980*], he was awarded a second-place prize in the doctoral dissertation category at the 2017 Władysław Pobóg-Malinowski “Best Historical Debut” Competition within the scope of recent history. He is the author of more than a dozen academic publications and has conducted research and lectures in Belgrade, Moscow, Zagreb and Prague.